

Radicalisering van islamitische jongeren

Tom Janssen
Trouw
26 september 2006

Esther van Moppes
Mei 2009
Christelijke Hogeschool Windesheim
Maatschappelijk Werk en Dienstverlening

Literatuurscriptie

Radicalisering van islamitische jongeren

Welke factoren kunnen van invloed zijn bij radicalisering van islamitische jongeren in de Nederlandse samenleving?

Mei 2009

Esther van Moppes

Studentnummer: 280650

Christelijke Hogeschool Windesheim te Zwolle

Opleiding: Maatschappelijk Werk en Dienstverlening

Begeleidend docent: Asselien van Dijk

Illustratie van Tom Janssen uit *Trouw*:

Ik heb voor de illustratie op de voorzijde
gekozen, omdat deze naar mijn idee laat zien
dat wanneer we in Nederland respectvol met elkaar in dialoog blijven,
ongeacht religieuze overtuiging of herkomst,
we mét elkaar het dagelijks leven kunnen delen.
Niemand hoeft dan hopelijk nog het gevoel te
hebben om zich af te willen keren van de samenleving.

Voorwoord en dankwoord:

Na vier jaar studeren was het dan eindelijk zover dat ik door middel van een scriptie of een projectopdracht kon gaan toewerken naar mijn afstuderen. Ik heb gekozen voor een solo literatuurscriptie, omdat ik mij graag wilde verdiepen in een onderwerp wat mij persoonlijk erg boeiend leek en waarvan ik vind dat er in de samenleving en binnen het welzijnswerk meer bekendheid over moet komen. Ik zag het schrijven van een scriptie dan ook als een grote kans om mij goed in het onderwerp “islamitisch radicalisme” te kunnen verdiepen, in plaats van een projectopdracht uit te voeren in opdracht van een organisatie. Door omstandigheden heb ik twee jaar over het stagejaar gedaan en daarom had ik ook weinig behoefte aan opnieuw de “driehoeksverhouding” tussen mezelf, een organisatie en school, maar juist aan iets helemaal van mezelf. Ook heb ik er bewust voor gekozen om deze scriptie alleen te schrijven. Ik schrijf graag en ik vond het een fijn idee om mijn studie daarmee dan ook naar mijn eigen invulling (deels) af te sluiten. Hierna rest alleen het eindgesprek in juni 2009 nog. Ik kan niet wachten tot het moment dat ik na vijf jaar studeren, mezelf eindelijk gediplomeerd maatschappelijk werker mag noemen.

Ik heb mijn scriptie met heel veel inspiratie en plezier geschreven, maar ik had dit niet kunnen doen zonder de steun en de hulp van mensen uit mijn naaste omgeving. Via dit voorwoord wil ik daarom ook heel graag mijn vriend Eric, mijn ouders Floris en Gabi, mijn broers David en Ruben, een aantal vriendinnen en de directeur van het Bureau voor Gelijke Behandeling Flevoland bedanken voor hun praktische en mentale steun en hulp. *Lieve allemaal, dank jullie wel!* Ook gaat mijn dank uit naar Asselien van Dijk, mijn begeleidend docent van Windesheim en naar de mensen die bereid waren om mijn vragen te beantwoorden door middel van een interview. Zonder hen had ik niet de scriptie kunnen afronden, zoals ik dat nu wel heb kunnen doen.

Esther van Moppes,
Lelystad, 15 mei 2009.

Inhoudsopgave:

• Voorwoord	
• Inhoudsopgave	
• Hoofdstuk 1: Inleiding	Blz. 1
• Hoofdstuk 2: Wat is (islamitische) radicalisering?	Blz. 3
2.1 Veranderingen in de samenleving: polarisatie	3
2.1.1 Confrontaties	4
2.2 Radicalisering	5
2.3 Islamitisch radicalisme in Nederland	6
2.4 Stromingen binnen de islam	6
2.5 Het salafisme	7
2.5.1 De apolitieke salafisten	7
2.5.2 De politieke salafisten	8
2.5.3 De salafi-jihadi's	9
2.6 Kenmerken van het islamitisch radicalisme	10
2.7 Standpunten van de drie salafistische stromingen op een rij	10
2.8 Dit hoofdstuk kort samengevat	11
• Hoofdstuk 3: Welke factoren kunnen van invloed zijn op individuele radicaliseringsprocessen?	Blz. 12
3.1 Het leven van Mohammed B.	12
3.2 Drie dimensies	13
3.3 Individuele factoren	14
3.3.1 De religieuze dimensie	14
3.3.2 De politiek – activistische dimensie	17
3.3.3 De sociaal – culturele dimensie	19
3.4 Demografische kenmerken	20
3.5 Ontwikkelingsstadia	22
3.6 De radicale verliezer	23
3.7 Dit hoofdstuk kort samengevat	24
• Hoofdstuk 4: Empowerment	Blz. 25
4.1 Empowerment als methodiek	25
4.1.1 Empowermentmethodiek bij allochtone jongeren	26
4.2 Tegengaan van radicalisering door versterking van de (moslim)identiteit	27
4.2.1 De aanpak van het SMN	27
4.2.2 De empowermentmethodiek van het SMN	28
4.2.3 De verschillen in aanpak tussen het SMN, het IOT en het SIO	30
4.3 De rol en relevantie van het welzijnswerk bij radicalisering	31
4.4 Dit hoofdstuk kort samengevat	33

• Hoofdstuk 5: Een kleinschalig veldonderzoek op micro-, meso- en macroniveau	Blz.	34
5.1 Een interview op microniveau		34
5.2 Een interview op mesoniveau		36
5.3 Een interview op macroniveau		37
5.4 Dit hoofdstuk kort samengevat		38
• Hoofdstuk 6: Conclusies en aanbevelingen	Blz.	39
• Bijlagen		
• Bronvermelding		

Hoofdstuk 1: Inleiding

Tijdens mijn jaarstage (schooljaar 2007 – 2008) bij het Anti Discriminatie Bureau Flevoland (tegenwoordig Bureau voor Gelijke Behandeling genaamd), heb ik mij korte tijd mogen verdiepen in het onderwerp “Radicalisering van islamitische jongeren”. De gemeente Lelystad had het bureau gevraagd om een soort “masterclass” hierover te organiseren, ter kennismaking met het onderwerp voor verschillende instellingen in Lelystad. Wij waren reeds aangevangen ons te verdiepen in het onderwerp en het opzetten van de organisatie van de masterclass, toen de gemeente besloot dat zij eerst de mate van deze problematiek binnen Lelystad in kaart wilde brengen. Tot onze teleurstelling waren wij daarom genooddaakt met dit project te stoppen. Het onderwerp is mij echter altijd bijgebleven en daarom was een onderwerp voor mijn literatuurscriptie ook snel gevonden.

Ik zou heel graag willen weten hoe of waardoor islamitische jongeren in een radicaliseringsproces kunnen belanden en in sommige gevallen daar zo ver in terecht komen dat zij op een gegeven moment bereid zijn om geweld te gebruiken tegen hun medemens. De vraag- en probleemstelling voor deze scriptie is dan ook: *Welke factoren kunnen van invloed zijn bij radicalisering van islamitische jongeren in de Nederlandse samenleving?* De doelstelling van de scriptie is het bijdragen aan meer bekendheid over radicalisering van islamitische jongeren, onder andere binnen het welzijnswerk. Ook hoop ik dat ik met deze scriptie bij kan dragen aan het tegengaan van verdere tegenstellingen in de Nederlandse samenleving. Uit onderzoek is gebleken dat in Nederland vooral Marokkaanse jongeren gevoelig kunnen zijn voor radicalisering, dus vandaar dat ik mijn scriptie in grote lijnen richt op Marokkaanse jongeren tussen de 14 en 25 jaar.

Het onderwerp islamitisch radicalisme heeft de afgelopen jaren veel aandacht gekregen in de samenleving, van onderzoekers, en zeker ook in de politiek. Op 27 augustus 2007 lanceerde het kabinet het “Actieplan Polarisation en Radicalisering 2007-2011”. Het kabinet richt zich in dit plan op verschillende vormen van radicalisme. Het plan kent drie doelen, namelijk

- 1) Preventie, waarbij gericht wordt op het voorkomen van verdere processen van isolement, polarisatie en radicalisering.
- 2) Pro-actie, waarbij gericht wordt op vroegtijdig signaleren en het ontwikkelen van een juiste aanpak van het probleem.
- 3) Repressie, waarbij gericht wordt op het uitsluiten van mensen die grensoverschrijdend gedrag vertonen en anderen negatief beïnvloeden.

Het plan richt zich in de aanpak van het probleem op drie sporen: lokaal niveau, nationaal niveau en samenwerking op internationaal niveau, waarbij het kabinet de aanpak van de problematiek vooral een taak vindt van lokaal bestuur, wat ondersteund wordt door een algemeen en specifiek beleid op nationaal niveau. Elk jaar verschijnt er een voortgangsrapport, waarin de voortgang op twee niveaus gemeten wordt, namelijk de feitelijke situatie en de ervaren situatie. Een voorbeeld daarvan is het “Operationeel Actieplan Polarisation en Radicalisering 2009”, wat in december 2008 is verschenen en waarin de belangrijkste ontwikkelingen van 2008 aangestipt worden waar verder op gebouwd kan worden in 2009.

In hoofdstuk twee zullen de in deze inleiding gebruikte begrippen polarisatie en radicalisering, uiteen gezet en toegelicht worden. Daarbij worden de veranderingen in de Nederlandse samenleving van de afgelopen jaren beschreven, waaruit een duidelijke verharding van het integratiedebat is gebleken. Een aantal politici heeft daarin de afgelopen jaren een hoofdrol gespeeld. De eerste jaren van deze eeuw waren dat voornamelijk wijlen politicus Pim Fortuyn van de politieke partij Lijst Pim Fortuyn, politica Rita Verdonk van destijds de politieke partij VVD en tegenwoordig met haar eigen beweging Trots op Nederland en politica Ayaan Hirsi Ali van

destijds de politieke partij de VVD. Ook de kritische filmmaker Theo van Gogh heeft de eerste jaren van deze eeuw een zeer belangrijke rol gespeeld. De laatste jaren staat vooral politicus Geert Wilders van de politieke partij Partij Voor de Vrijheid in dit kader in de schijnwerpers. Verder zal in hoofdstuk twee dieper ingegaan worden op wat islamitische radicalisering precies inhoudt, welke stromingen binnen de islam daar mogelijk vatbaar voor zijn en wat de verschillen zijn tussen islamitisch radicalisme en islamitisch extremisme.

Hoofdstuk drie is met name een antwoord op de probleemstelling van deze scriptie. Het zal daarom ook in omvang het grootste hoofdstuk van deze scriptie zijn. In dit hoofdstuk wordt beschreven welke factoren mogelijk van invloed kunnen zijn op de radicaliseringsprocessen van islamitische jongeren. Het hoofdstuk wordt ingeleid met het levensverhaal van Mohammed B. Mohammed B. is misschien wel Nederlands bekendste moslimextremist. Tevens worden in dit hoofdstuk veel citaten gegeven over de beleving van een aantal jongeren welke in verschillende mate een radicaliseringsproces doormaken. In de hoofdstukken twee en drie wordt veel verwezen naar de onderzoeken van het Instituut voor Migratie en Etnische Studies en van (wijlen) Buijs, Demant en Hamdy. Deze onderzoeken zijn beide in 2006 afgerond en ik heb in deze onderzoeken veel antwoorden gevonden die aansluiten bij de probleemstelling van deze scriptie.

In hoofdstuk vier wordt ingegaan op de methodische mogelijkheden die tot nu toe zijn ingezet en toegepast voor het tegengaan van en preventie tegen radicalisering van islamitische jongeren. Met name de empowermentmethodiek lijkt goed aan te sluiten bij de problematiek waar veel moslimjongeren mee worstelen en daarom komt vooral deze methodiek aan de orde. Ook wordt in dit hoofdstuk toegelicht wat de relevantie en het belang is van islamitische radicalisering voor het maatschappelijk werk.

Voor hoofdstuk vijf heb ik op kleine schaal wat veldonderzoek gedaan. Ik was erg benieuwd in hoeverre islamitisch radicalisme aandacht heeft in de samenleving op micro-, meso- en macroniveau. Ik heb daarom binnen mijn eigen gemeente (Lelystad) drie mensen die zich bevinden op micro-, meso- en macroniveau, vragen voorgelegd over hoe zij aankijken tegen dit onderwerp. Deze interviews zijn in hoofdstuk vijf uitgewerkt. Dit hoofdstuk is qua omvang echter niet geheel in verhouding met de hoofdstukken twee, drie en vier, omdat het veldonderzoek ook maar een heel klein deel inhoudt van dit literatuuronderzoek. In hoofdstuk zes wordt deze scriptie afgesloten met conclusies en aanbevelingen.

Tot slot wil ik graag benoemen dat de citaten die in de scriptie gegeven worden, een letterlijke weergave zijn van zoals ik ze in de literatuur ben tegengekomen. Er waren mij een aantal taalfouten in de citaten opgevallen, maar die heb ik er in laten staan omdat het anders geen volledige citaten zouden zijn. Tevens heeft het erg veel puzzelwerk gekost om binnen het maximum gestelde aantal van veertig pagina's te blijven. Ik had veel meer willen en kunnen schrijven en ik heb veel zaken moeten schrappen die ik liever in de inhoud had laten staan. Dit heeft ook geleid tot een krap opgezette lay-out, wat de scriptie wellicht minder prettig leesbaar maakt. Afgezien hiervan, heb ik deze scriptie met veel voldoening geschreven.

Hoofdstuk 2: Wat is (islamitische) radicalisering?

Om te beginnen is het belangrijk te weten wat de kaders rondom islamitisch radicalisme zijn. Door middel van dit hoofdstuk wordt geprobeerd een helder beeld neer te zetten over wat islamitische radicalisering nu precies is en wat islamitische radicalisering inhoudt voor de Nederlandse samenleving. Eerst zal gekeken worden naar de veranderingen in de samenleving (2.1) die bijdragen aan de steeds groter wordende kloof tussen allochtoon en autochtoon Nederland. Daarna wordt beschreven wat radicalisering in het algemeen inhoudt (2.2), voordat toegelicht wordt wat de definitie is van islamitisch radicalisme (2.3). Omdat de islam vele stromingen kent vind ik het belangrijk aandacht te besteden aan die verschillende stromingen van de islam (2.4), omdat maar een kleine groep moslims zich écht afzondert van de samenleving en een mogelijk radicaliseringsproces door kan maken (2.5). Hierna zullen de overtuigingen benoemd worden die kenmerkend zijn voor islamitisch radicalisme en islamitisch extremisme (2.6) en deze standpunten van de verschillende radicaliserende moslims zullen schematisch weergegeven worden (2.7). Tot slot volgt een korte samenvatting van dit hoofdstuk (2.8).

2.1 Veranderingen in de samenleving: polarisatie

De laatste jaren is de groter wordende kloof tussen allochtoon en autochtoon Nederland steeds zichtbaarder geworden. In deze scriptie wordt met “allochtoon Nederland” dat bevolkingsdeel van de Nederlandse samenleving bedoeld, waarvan de eerste en tweede generatie afkomstig is van buiten West-Europa en de islam als religieuze overtuiging heeft. Jarenlang dachten we, mijns inziens, samen te leven, en mét elkaar een tolerante en multiculturele samenleving te kunnen vormen. En tolerant waren we; lange tijd tolereerden de verschillende autochtone en allochtone bevolkingsgroepen elkaar in Nederland. Er werd geaccepteerd dat we samen in één land leefden, maar echte verbinding was er niet altijd. Er werd en wordt langs elkaar geleefd, in één samenleving, zonder oprechte openheid en belangstelling voor elkaar. Daarbij komt dat de verschillende normen- en waardensystemen van de autochtone en allochtone bevolking ook steeds vaker met elkaar leken te conflicteren. Toch heeft het lang geduurd voordat dit openlijk uitgesproken werd, er rustte een soort taboe op. Dit wordt verduidelijkt door het feit dat wijlen Hans Janmaat in de jaren '90 veroordeeld werd wegens discriminatie en “het aanzetten tot etnische zuiveringen”, waar Wilders nu na maanden lang juridisch onderzoek pas voor de rechter hoeft te verschijnen voor vergelijkbare beschuldigingen.

Begin deze eeuw benoemde Fortuyn de groter wordende kloof tussen de normen- en waardensystemen van de autochtone en allochtone bevolking hardop, blijkbaar toen wel binnen de grenzen van wat de samenleving acceptabel vond. Toch waren er ook mensen die vonden dat hij een gevaar vormde voor de tolerante samenleving zoals die toen was. “Volkert van der G”, een linkse activist, zag geen andere uitweg dan hem te vermoorden. Na Fortuyn was echter wel letterlijk de toon gezet. Omdat hij de tegenstellingen durfde te benoemen, en omdat zijn boodschap gehoor vond, werden die conflicterende tegenstellingen hardop uitgesproken. Hierdoor werd de kloof tussen allochtoon en autochtoon Nederland echter groter. In plaats van hierover met elkaar in dialoog te gaan, werden de tegenstellingen groter en extremer. Het feit dat Verdonk bij velen populair lijkt onder de Nederlandse bevolking, en het feit dat Wilders relatief veel zetels in de Tweede Kamer heeft gekregen, zijn duidelijke signalen. Signalen die niet genegeerd moeten of kunnen worden. Er heerst onvrede, de tegenstellingen en de kloof lijken groter (geworden), en er heerst een “wij – zij denken”. De grote vraag is hoe daar vanuit de politiek en de samenleving aan oplossingen gewerkt kan worden. Hoe komen we als samenleving weer bij elkaar? Die weg lijkt lang en ingewikkeld.

Voor deze steeds groter wordende kloof tussen allochtoon en autochtoon Nederland wordt vaak het woord “polarisatie” gebruikt. Het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement

(hierna COT genoemd) heeft in 2006 een verkennend onderzoek gedaan naar polarisatie in zes gemeenten in het politiedistrict Breda. Zij hanteren in dit onderzoek de volgende definitie van “polarisatie” (blz.12): *“De verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die resulteert of kan resulteren in (een toename van) spanningen tussen deze groepen en in risico’s voor de sociale veiligheid.”*

De Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (hierna AIVD genoemd) beschrijft in het jaarverslag van 2005 (blz. 50) de risico’s van polarisatie:

De grootste dreiging voor de Nederlandse democratische rechtsorde is momenteel het bestaan van een breed sociaal – maatschappelijk probleem waar in een sfeer van frustratie over de Nederlandse “multiculturele” samenleving zowel van autochtone als van allochtone zijde interetnische confrontaties worden uitgelokt. Aanhoudende interetnische confrontaties kunnen op termijn de cohesie in de Nederlandse samenleving bedreigen.

Het hierboven omschreven “wij – zij denken” wordt in de door mij geraadpleegde literatuur ook wel “een dichotoom wereldbeeld” genoemd, wat wil zeggen dat mensen van mening (kunnen) zijn dat verschillende (wereld)bevolkingsgroepen haaks tegenover elkaar staan.

2.1.1 Confrontaties

De afgelopen jaren hebben zich in de Nederlandse samenleving inderdaad verschillende, zoals door de AIVD (2005) omschreven grotere en kleinere confrontaties voorgedaan. Vaak ook in wisselwerking met, of in reactie op elkaar. Na de aanslagen van 11 september 2001 in New York zijn vooral de spanningen tussen islamitische allochtonen en niet-islamitische autochtonen opgelopen. Ook zijn er in de jaren na die aanslagen in New York in 2001, grote islamitisch extremistische aanslagen gepleegd in Madrid en Londen. Deze ontwikkeling van wederzijdse spanningen is niet alleen in Nederland zichtbaar geworden. Er heerst sindsdien wereldwijd een soort van strijd (en oorlog) tussen “het Westen” en de “Arabische wereld”. In het Westen heerst na de hierboven genoemde aanslagen vooral de angst voor islamitisch terrorisme, andersom hebben veel moslims het gevoel dat zij onvoldoende worden gerespecteerd in de westerse wereld.

In Nederland is het meest bekende voorbeeld van een (grote) interetnische confrontatie de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004. Theo van Gogh had openlijk zijn mening en zijn irritaties geuit over de islam en moslims, en dit was voor de extreem radicale Nederlands - Marokkaanse moslim Mohammed Bouyeri onacceptabel. Hij zag Theo van Gogh als een vijand van de islam en uit geloofsovertuiging had hij de verplichting om hem te doden. Op die dinsdagochtend schoot hij Theo van Gogh met acht kogels neer, sneed vervolgens zijn keel door en liet met een mes een brief op het lichaam achter voor de politica Ayaan Hirsi Ali die zich ook negatief over de islam heeft uitgelaten. De moord op Theo van Gogh had veel impact op de samenleving. Er werden verschillende stille en luidruchtige tochten gelopen als protest tegen de moord en het motief van de moord. In de weken na de moord gingen verschillende islamitische gebouwen in vlammen op en er werden racistische leuzen op muren geklad. In reactie op dit (door autochtonen gepleegde) vandalisme, werden als protest daártegen ook weer stille tochten gelopen. Politiek gezien werd het ook onrustiger. De debatten rondom integratie van allochtonen, de veiligheid van politici, het bestaansrecht van de dubbele nationaliteit, vrijheid van meningsuiting, godslastering, discriminatie en terrorisme werden heviger en wetten werden aangescherpt (Internet-encyclopedie Wikipedia; Buijs, Demant en Hamdy, 2006). Nederland was bang, de politiek was bang. Dit blijkt ook mooi uit een artikel in Trouw van 6 maart 2009. De organisatie Moslimjongeren Purmerend (MJP) richt zich op (islamitische) jongeren die in zekere mate geïsoleerd dreigen te raken van de maatschappij, door bijvoorbeeld school te verlaten of door werkloos te zijn. Toen zij de gemeente om subsidie vroegen, werd die door de raad geweigerd uit angst voor “religieuze radicalisering”.

Rechtse politici als Verdonk en Wilders wonnen en winnen aan populariteit met hun ideeën over allochtonen. De film Fitna van Wilders heeft begin 2008 veel stof doen opwaaien in Nederland en heeft wereldwijd heftige reacties opgeroepen. En nog steeds zijn de (politieke en maatschappelijke) interetnische confrontaties een grote bron van spanning in onze huidige samenleving. Dat betreurt ik persoonlijk zeer. Hoewel ik van mening ben dat de onrust over de wederzijds ervaren tegenstellingen een serieus signaal is, brengt de huidige sociale koers in Nederland mijns inziens de zogenaamde multiculturele samenleving alleen maar verder uit elkaar. Het zou zo mooi zijn als we in plaats daarvan de dialoog met elkaar zouden vinden. Er zijn verschillende organisaties in Nederland die zich daar ook voor in zetten. Voorbeelden hiervan zijn het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders (SMN) en de al eerder genoemde MJP en zijn zusterorganisaties (MJM: Maastricht en MJA: Amsterdam). MJP wil bruggen bouwen tussen verschillende groepen, het wederzijds respect laten groeien, integratie bevorderen en de jongerenparticipatie stimuleren (Trouw, 6 maart 2009).

2.2 Radicalisering

Mohammed B. heeft voor de rechter aangegeven dat hij heeft gemoord uit geloofsovertuiging. Hij voelde zich verplicht om de vijand die hij in Theo van Gogh zag, te elimineren. Mohammed B. is een aanhanger van een zeer extreme stroming van de islam, maar dat is hij niet altijd geweest zoals omschreven zal worden in hoofdstuk drie. Mohammed B. heeft een radicaliseringsproces doorgemaakt en voltooid. Hij is bereid geweest om geweld te gebruiken uit geloofsovertuiging, tegen vijanden van zijn geloof. Hij is geradicaliseerd, tot en met het laatste stadium daarvan. De AIVD definieert radicalisme in hun “Van dawa tot jihad” uit 2004 (blz. 15) als volgt:

Het actief nastreven en/of ondersteunen van diep ingrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor het voortbestaan van de democratische rechtsorde, eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde. In het verlengde hiervan is radicalisering te duiden als de (groeiende) bereidheid zelf dergelijke veranderingen (eventueel op ondemocratische wijze) na te streven en/of te ondersteunen, dan wel anderen daartoe aan te zetten.

De onderzoekers Slootman en Tillie van het Instituut voor Migratie en Etnische Studies (hierna IMES genoemd) beschrijven in hun onderzoek “Processen van radicalisering, waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden” (2006) dat extremisme de sterkste vorm van radicalisme is. Radicaal extremisme kenmerkt zich door een gewelddadige toepassing van bepaalde uitgangspunten. Het IMES (2006) omschrijft radicalisering als een proces van steeds verdere verwijdering van de democratische samenleving (blz. 16):

Het radicaliseringsproces wordt daarin gezien als een toenemend verlies van legitimiteit van de democratische samenleving, waarbij de uiterste vorm van radicalisme (extremisme) beschouwd wordt als tegenpool van democratie. Democratie is namelijk gebaseerd op ideeën als volkssoevereiniteit en gelijkheid van alle burgers, evenals vrijheid van geloof en van meningsuiting. Extremisme daarentegen wijst democratische waarden en processen af, en presenteert daarbij de eigen ideologie als de universeel geldende, die eventueel met geweld aan de bevolking moet worden opgelegd. Ze stelt daarbij uniformiteit tegenover diversiteit, onverdraagzaamheid tegenover tolerantie en bevel tegenover dialoog. Legitimiteit van het systeem is een voorwaarde voor democratie. Democratie bestaat alleen bij gratie van het vertrouwen dat de burgers hebben in het politieke systeem, wat grotendeels afhangt van de manier waarop in de perceptie van de burgers basisfuncties vervuld worden en problemen aangepakt worden. Niet alle burgers hoeven alle democratische waarden, zoals diversiteit, tolerantie, dialoog en de bereidheid compromissen te sluiten, actief uit te dragen, maar wel moet een groot deel van de bevolking deze waarden op zijn minst passief ondersteunen. Radicalisering is daarmee te beschouwen als een proces waarin de steun aan het systeem ontzegt wordt.

Er bestaan verschillende “soorten” van radicalisme, te denken valt bijvoorbeeld aan politiek links-radicalisme (vaak milieu- en dierenactivisten), aan politiek rechts-radicalisme (extreemrechtse jongeren) en (politiek) religieus-radicalisme. Deze scriptie gaat over de laatst genoemde soort.

2.3 Islamitisch radicalisme (in Nederland)

De AIVD definieert radicale islam als (COT, 2008, blz. 17): *“Het politiek-religieus streven om, desnoods met uiterste middelen, een samenleving tot stand te brengen die een zo zuiver mogelijke afspiegeling is van hetgeen men meent dat gesteld wordt in de oorspronkelijke islam.”*

Het IMES (2006, blz. 4) heeft geanalyseerd dat er twee centrale aangrijpingspunten zijn voor islamitische radicalisering. Zij omschrijven deze aangrijpingspunten als: *“een zeer orthodoxe geloofsinvulling (religieuze dimensie) en (...) het idee dat er door de politiek en in de maatschappij onrechtvaardig wordt omgegaan met moslims en dat de islam daardoor bedreigd wordt (politieke dimensie).”*

Zij bedoelen daarmee dat iemand met een zeer orthodoxe geloofsinvulling en -overtuiging zich eerder zou kunnen vinden in radicale religieuze ideeën, dan iemand die minder orthodox religieus is. Ditzelfde geldt voor de mensen die moeite hebben met de plaats die de islam in hun ogen in de samenleving heeft versus mensen die zich daar minder problemen mee hebben. Mensen die zich onrechtvaardig behandeld voelen, zijn gevoeliger en vatbaarder voor radicale boodschappen. Zij kunnen de islam gaan zien als politiek strijdpunt. Persoonlijk komt deze redenering heel logisch op mij over. Ik kan me goed voorstellen dat wanneer iemand al ergens sterk van overtuigd is, hij of zij sneller geïnteresseerd en beïnvloedbaar zou kunnen zijn in nog krachtigere, verdergaande en (voor hem of haar) dieper gaande ideeën.

Het IMES (2006, blz. 4) concludeert wel dat deze beide aangrijpingspunten in principe onafhankelijk van elkaar *kunnen* zijn, waarmee zij bedoelen dat orthodoxie en politieke onvrede niet automatisch tot elkaar leiden en/of elkaar versterken. Wanneer dit wel het geval is, bestaat er wél een grotere kans op radicalisering. Een combinatie van de religieuze dimensie en de politieke dimensie gaat vaak samen met een bepaalde leeftijdsgroep (16-18 jaar), een groot politiek wantrouwen, sociaal isolement, middelbaar opleidingsniveau, een sterke verbondenheid met de etnische groep, met een verhoogd gevoel van discriminatie, met een dichotoom wereldbeeld en met utopisch denken (een voorstelling van een voor hen ideale realiseerbare samenleving).

Het IMES (2006) schrijft dat in Nederland vaak alle moslims gezien worden als één geloofsgemeenschap en er wordt gezegd dat de islam gelijkgesteld is aan orthodoxie, radicalisme en zelfs extremisme. Hoewel ik die ontwikkeling in het denken van mensen ook zie, is dat mijns inziens onterecht. Ik betreur het zeer dat in Nederland steeds meer mensen één hele geloofsgemeenschap over één kam scheren en alleen de negatieve en beangstigende aspecten zien. Zij verliezen uit het oog dat het merendeel van de moslims hier in Nederland “gewoon” vreedzaam is. Veel autochtonen hebben vaak zelf maar weinig kennis van, of contact met moslims, ze zijn bang geworden door de verschillende interetnische confrontaties, aanslagen en ander islamitisch geweld, maar laten hun denken en voelen hierdoor beheersen en/of zij worden beïnvloed door medemensen en de media. Binnen de gehele moslimgemeenschap (in Nederland) bevinden zich verschillende stromingen en verschillende vormen van religieuze beleving en politieke oriëntatie. Ik vind het belangrijk om daar in mijn scriptie aandacht aan te besteden. Ik ben van mening dat men zich in Nederland dáár meer op moet richten en juist met deze verschillende moslims de dialoog moet opzoeken over de integratie- en participatieproblematiek die er is. Om de verschillen te verduidelijken zal in de volgende paragraaf toegelicht worden hoe de verschillende stromingen zich in Nederland verhouden, voordat ik de radicaliserende, orthodoxe stroming zal beschrijven.

2.4 Stromingen binnen de islam

Aan de ene kant bevinden zich de, zoals door het IMES (2006) omschreven, democratisch, integratieve en actieve moslims die betrokken zijn bij de maatschappij. Zij keuren niet zonder meer alles in de Nederlandse samenleving goed, maar richten zich op de kansen die zij hier hebben. Vooral de pragmatische en moderne of liberale moslims passen in deze “optimistische” kant. Met name het “pragmatisme” is een grote stroming binnen de islam in West-Europa. Zij blijven bij hun geloofsovertuiging en de opvattingen die daarbij horen, maar zij handelen volgens

de normen en waarden van de maatschappij waarin ze wonen. Daarmee behouden ze dus hun eigen cultuur, maar integreren wel in de Nederlandse samenleving. Ze doen mee, laten hun stem horen en dragen bij aan het dichterbij elkaar brengen van de multiculturele samenleving. Naar mijn mening een hele mooie manier van integratie. Ik denk dat “we” in Nederland ook te vaak assimilatie verwarren met integratie en daardoor verkeerde verwachtingen creëren. Assimilatie houdt in dat een nieuwkomer zich volledig aanpast aan de nieuwe cultuur.

Aan de andere kant bevinden zich de orthodoxe, salafistische moslims die de westerse beschaving zien als “immoreel, decadent en mechanistisch” (IMES, 2006, blz. 21). Zij zien de islam als “*de enig toegestane bron van (politiek) handelen en zien de moslims hierin als superieur ten opzichte van het goddeloze Nederlandse democratische systeem*” (IMES, 2006, blz. 21). Hierover zal later in dit hoofdstuk meer toegelicht worden. Tussen deze twee uitersten bevindt zich de conservatieve stroming. Zoals het IMES (2006) en Buijs, Demant en Hamdy (2006) omschrijven, zien zij de beginperiode van de islam als het ideaalbeeld van de samenleving, waarbij de koran letterlijk geïnterpreteerd moet worden, waarbij men gelooft dat alles wat gezegd moet worden in de boodschap van de islam is gezegd en waardoor vernieuwingen niet nodig zijn. Het conservatisme is, naast het pragmatisme, de andere grote stroming binnen de islam in West-Europa.

2.5 Het salafisme

Terug naar de “pessimistische, desintegratieve” orthodoxe salafistische moslims. Ook binnen die stroming zijn weer drie stromingen te onderscheiden, namelijk de apolitieke salafi’s, de politieke salafi’s en de salafi-jihadi’s. Uit de door mij geraadpleegde literatuur (o.a. IMES, 2006; Buijs, Demant en Hamdy, 2006 e.a.) kan ik in deze paragraaf het volgende weergeven en samenvatten: Het salafisme in het algemeen houdt in dat de moslims binnen deze stroming proberen zo vroom mogelijk te leven zoals de moslims dat deden die leefden in de tijd van de profeet. Zij worden gezien als de perfecte moslims. “Salaf” betekent dan ook “vroege generatie” en “voorloper”. De huidige salafi’s zien die tijd van de profeet dan ook als de “zuivere islam” en willen daar als geloofsgemeenschap naar terug. Zij zien de koran als de enige bron van handelen, en vernieuwing of eigen interpretatie daarvan is uit den boze. Behalve hun vrome religieuze invulling, brengen salafi’s hun vroomheid ook tot uiting in hun uiterlijk (Buijs, Demant en Hamdy, 2006, blz. 60). Alle mannen laten een baard staan en dragen een lang islamitisch gewaad tot net boven de enkels, ook wel *djellaba* genoemd. Vrouwen dragen een lange sluier en een wijd gewaad. Vijf keer per dag doen zij het gebed. Omdat de profeet het volgens hen verboden heeft, luisteren ze ook niet naar instrumentale muziek. Ook zijn er strikte regels met betrekking tot de omgang tussen mannen en vrouwen. Salafisten zonderen zich af van de Nederlandse democratische samenleving, of te wel, bij salafi’s is sprake van delegitimatie waarmee zij in een stadium van radicalisering zijn. Dat wil echter nog niet zeggen dat elke salafi radicaal is. Alleen de salafi’s in een vergevorderde “delegitimatie” van de democratische samenleving, zijn radicaal te noemen. Over de stadia van het radicaliseringsproces kom ik terug in hoofdstuk drie.

2.5.1. De apolitieke salafisten

De apolitieke, of puristische salafi’s wijden hun leven geheel aan God en onthouden zich zo goed als van deelname aan de maatschappij. Aan de ene kant is dit omdat zij, hier in Nederland, een zeer teruggetrokken bestaan leiden om hun leven zo puriteins mogelijk te leven. Ver van “verderfelijke” westerse invloeden. Aan de andere kant zijn zij fel tegen alles wat met menselijke politiek en wetten te maken heeft, in hun optiek mag alleen God zich daar mee bezig houden. Daarbij betekent deelname of betrokkenheid bij menselijke politiek ook het doen van concessies ten aanzien van hun geloofsinvulling en dat zou afdoen aan hun puriteinse manier van leven. Deze apolitieke salafistische stroming is niet gewelddadig en zij vinden een gewelddadige jihad, of met geweld een islamitische staat stichten dan ook niet geoorloofd. De gedachten aan het invoeren van de sharia in Nederland is voor hen geen serieuze optie. Zij zijn van mening dat de sharia alleen thuis hoort in islamitische landen en ook dan zonder het gebruik van dwang of

geweld. Dwang hoort volgens hen niet binnen de islam thuis. Ook zijn zij van mening dat mensen niet voor eigen rechter horen te spelen, want ook dat is alleen voor God weggelegd. Wel doen zij aan “dawa”: door middel van “verkondiging”, een vreedzame missie, proberen zij te zorgen voor een verdere verspreiding van de islam. Ook proberen zij een zo goed mogelijk voorbeeld te zijn voor andere moslims en hen te wijzen op de gevaren van “het slechte pad”. In “Strijders van eigen bodem” van Buijs, Demant en Hamdy (2006) komen verschillende salafistische jongeren aan het woord. Karim is een apolitieke salafi (blz. 73):

In Nederland de sharia toepassen is volkomen irreëel. Zelfs in islamitische landen wordt de sharia niet toegepast. In islamitische landen moet de sharia echter wel toegepast worden, maar niet met geweld zoals bepaalde jongeren willen. In Nederland is maar vier procent moslim. Ik keur de methode af van jongeren die geweld willen gebruiken. Je moet aan dawa doen, zoals in Marokko of Egypte. De sharia zie ik niet worden geïmplementeerd op termijn. De sharia is in contradictie met de democratie. Zo is het beter. In Nederland verwacht ik niets anders dan de democratie. Na de sharia is de democratie het beste systeem.

Vaak wordt “jihad” alleen gerelateerd aan de “heilige oorlog” die fundamentalistische en radicale moslims voeren. Jihad betekent letterlijk “zich inspannen voor je geloof”, en dit heeft een tweezijdige betekenis. Enerzijds betekent het de inspanning en zelfdiscipline om een beter moslim te worden, anderzijds betekent het inderdaad het letterlijk bestrijden van de vijand die de islam aanvalt. De apolitieke salafi’s gaan dus uit van de hierboven eerstgenoemde “interpretatie” van jihad. Zij zijn trouwe volgers van religieuze leiders en geleerden. De sharia is de islamitische (religieuze en maatschappelijke) wet- en regelgeving die ontleend is aan de koran (Buijs, Demant en Hamdy, 2006, blz. 280) en in sommige islamitische landen ook als systeem gehanteerd wordt.

Het IMES (2006) schrijft het volgende over de verhouding tussen deze apolitieke salafi’s en de Nederlandse democratische samenleving (blz.21):

Eigenlijk wordt ook het maken van eigen wetten door de mens door hen veroordeeld. Tegelijkertijd zijn apolitieke salafi’s van mening dat in een land van ongelovigen geen islamitische staat kan, mag en hoeft te worden gesticht en respecteren ze het democratische systeem. Democratie staat immers hun geloofsoefening niet in de weg. Volgens hen is er daarom een “verdrag” tussen het gastland en de gelovige, wat de gelovige verplicht zich aan de wetten van het gastland te houden. Als dit niet mogelijk is, is emigreren naar een islamitisch land, hidjra, de beste stap.

2.5.2 De politieke salafisten

Het politieke salafisme is, anders dan de apolitieke salafi’s, juist wél gericht op politieke en maatschappelijke betrokkenheid. Naast een puriteins leven, streven zij met deze betrokkenheid naar het opbouwen van een ideale islamitische maatschappij. Zij keuren het democratische systeem niet zonder meer goed, maar het is voor hen een instrument om naar hun doel van een ideale islamitische maatschappij te streven. Ook het politiek salafisme keurt geweld en dwang voor de verspreiding van de islam af; ook zij proberen deze verspreiding te bewerkstelligen door middel van “dawa”. Wel bepleiten zij verdediging door middel van geweld wanneer islamitische gebieden van “buitenaf” worden aangevallen, zoals bijvoorbeeld in Irak naar hun idee het geval was en/of is. De politieke salafi’s zien geen heil in het invoeren van de sharia in Nederland. Wel streven zij naar het vergroten van interesse daarvoor. In tegenstelling tot de apolitieke salafi’s, zijn de politieke salafi’s minder volgzaam naar hun geestelijk leiders en geleerden. Zij zijn van mening dat op basis van opgedane kennis en argumenten uit de koran, discussie gevoerd mag worden. Dat maakt dus dat hun geloofsinvulling een individualistischer karakter heeft. Rachid, politiek salafi, verteld in “Strijders van eigen bodem” (2006, blz. 75) het volgende:

Wij geloven dat de islam verlossing is. Het zou ons zeker behagen wanneer meer mensen moslim worden, want dan zijn zij gered van het vuur. Maar je moet niemand aanvallen. Alleen als iemand mij uit mijn eigen land gooit, dan moet ik mijn eigen land verdedigen. Je mag andere mensen niet zomaar onrecht aandoen. Val niet aan, behalve wanneer je wordt aangevallen.

Ook vertelt Rachid (blz. 76): *Ik heb veel nagedacht over stemmen, maar heb het niet gedaan. Ik heb wel een keer op de PvdA gestemd, maar dat was omdat mijn vader dat ook altijd deed. Ik wil het wel gaan doen in de toekomst. Ik ben wel voorstander van een moslimpartij. We zouden eigenlijk een advies moeten uitbrengen, want stemmen kan uitmaken. Ik wist niets van politiek, maar nu is het belangrijk geworden, nu er partijen tegen moslims zijn.*

2.5.3 De salafi-jihadi's

In tegenstelling tot de apolitieke en politieke salafi's keuren de salafi-jihadi's geweld en dwang wel goed. Voor hen staat "jihad" dan ook vooral in het teken van de heilige oorlog tegen ongelovigen, waar ook ter wereld. De salafi-jihadi's hangen een ander gedachtegoed en andere ideologieën aan dan de politieke en apolitieke salafi's. Zij zien zichzelf als de enige nog zuivere moslims en vinden dat een groot deel van de moslimswereld omkoopbaar en corrupt is, onder andere door invloeden van het Westen en democratie. Inclusief religieuze leiders, vertegenwoordigers van bijvoorbeeld de moslimgemeenschap in Nederland en de apolitieke en politieke salafi's. Het is hun taak om de toenemende achteruitgang en verval van de islam te bestrijden en zij streven daarin dan ook naar algehele islamitische overheersing. Het gebruik van geweld daarvoor, rechtvaardigen zij op basis van religieuze teksten. Ook zien zij invoeren van de sharia in het westen als ideaal. Voor dat hier omschreven verval zien zij met name twee "schuldigen". Enerzijds alle andere "onzuivere" moslims (over de hele wereld) die zich aanpassen aan het Westerse systeem en zich niet en/of onvoldoende inzetten voor overheersing van de islam op de ongelovigen, anderzijds het "verdorven" Westen dat een eeuwenoud complot voert tegen de islam. Ze verachten de moslims die deelnemen aan een Westerse samenleving en sommige salafi jihadi's streven zelfs naar "het doen van *takfir*". Dat wil zeggen dat zij andersdenkende moslims willen verketteren, hen ongelovig verklaren en het soms zelfs hun plicht zien om deze andersdenkende moslims om het leven te brengen. Zoals eerder omschreven bevinden deze moslims zich in de uiterste vorm van radicalisme. Zij zijn radicaal, extremistisch en vinden het op basis van hun geloofsovertuiging gerechtvaardigd om geweld in te zetten tegen hun andersdenkende medemensen. Over hoe zij op dat punt beland zijn, zal ik in hoofdstuk drie dieper ingaan. In "Strijders van eigen bodem" van Buijs, Demant en Hamdy (2006) komen veel salafi-jihadi's aan het woord. Ik vind het bijzonder boeiend, intrigerend maar ook beangstigend om hun standpunten, ideeën en idealen te lezen. Hoewel ik graag meer van hem had geciteerd, zal hier met oog op de lengte van dit hoofdstuk in het kort Mounir geciteerd worden (blz. 79). Mounir is hoog opgeleid (universiteit) en verkeert volgens Buijs, Demant en Hamdy (2006) in een vergevorderd stadium van radicalisering. Hij neigt volgens hen al naar extremisme. Op vergelijkbare wijze vertelt hij in dit boek ook over zijn opvattingen over de democratische samenleving, over Mohammed B en Theo van Gogh, en over de democratische wetten.

Het Westen heeft onze landen gekoloniseerd. Vroeger, toen de islam aan de macht was, waren islamitische leiders barmhartig en rechtvaardig. We proberen rechtvaardig te zijn binnen de grenzen van de islam. Het falen van de islamitische maatschappij heeft niets met de islam te maken. Het is nu tijd voor ons om ons best te doen. Dood ze, en bestrijd ze, tot er geen fitna (chaos) meer is.

En: "Ik beschouw mezelf als een dode cel die op ieder moment tot leven kan komen. Om over te gaan tot geweld, is voor mij niet alleen de tijd belangrijk, maar tijd én plaats. Ik bedoel hiermee de plaats waar de meeste slachtoffers vallen".

Binnen de salafistische, radicaliserende stromingen heerst grote verdeeldheid onderling. Dit wordt in principe door alle salafisten ontkend, want dat zou af doen aan hun geloof in de eenheid van één zuivere islam. Toch blijkt uit verschillende onderzoeken dat juist die verdeeldheid en onderlinge veroordelingen, ruimte geven voor deradicalisering (Buijs, Demant en Hamdy, 2006). Ook hierover komen verschillende salafi's in "Strijders van eigen bodem" (2006) aan het woord. Ik heb de literatuur waarin de salafi's zelf aan het woord kwamen met veel interesse gelezen. Ik vind het persoonlijk bij de salafi-jihadi's heel moeilijk om mij voor te stellen hoe zij hun medemensen op een dusdanig minderwaardige manier zien dat ze bereid zijn hen met geweld "op te ruimen". Maar anderzijds vind ik het lezen van hun opvattingen wel intrigerend. Het lezen van

alle eigen verhalen en opvattingen, maakt voor mij mijn literatuuronderzoek heel boeiend en levendig. Ik vind ze echt van grote waarde voor mijn leervraag en het schrijven van deze scriptie.

2.6 Kenmerken van het islamitisch radicalisme

In het jihadistisch salafisme zijn kenmerken van fundamentalisme en islamisme te herkennen. Kort samengevat komt dat neer op de heersende opvatting dat de eigen superieure religie en de eigen superieure religieuze gemeenschap bedreigd en onderdrukt worden door vijanden en dat daar tegen gestreden moet worden (fundamentalisme). Daarnaast wordt de islam gezien als basis voor de samenleving en de politiek, en er wordt een politieke staat nagestreefd met de sharia als rechtssysteem (islamisme) (IMES, 2006; Buijs, Demant en Hamdy, 2006).

Volgens het IMES (2006, blz. 19) en Buijs, Demant & Hamdy (2006) kenmerken islamitisch radicalisme en extremisme zich door een set overtuigingen, namelijk:

Islamitisch radicalisme:

1. De islam ligt onder vuur en wordt bedreigd.
2. Burgerlijke machthebbers hebben bijgedragen aan deze marginalisering en moeten daarom gewantwoord worden; verzet tegen hen is gerechtvaardigd.
3. Religieuze gezagsdragers berusten in deze situatie en plegen daarom verraad aan het geloof.
4. De grondslagen van het geloof moeten worden hersteld door een terugkeer naar de echte religieuze normen en waarden en door een letterlijke interpretatie van de koran.
5. De eigen religie is superieur en zou de grondslag moeten vormen voor de samenleving en de leidraad moeten zijn voor de politiek.
6. De ware gelovige moet een actieve rol spelen bij het verwezenlijken van deze samenleving, wat gezien wordt als een urgente zaak.

Islamitisch extremisme:

7. Het verwezenlijken van de ideale, goddelijke, samenleving is het hoogste doel (utopisme).
8. Het nastreven hiervan is een plicht voor elke gelovige die alle middelen heiligt, inclusief geweld.
9. Tegenstellingen worden verabsoluteerd en de vijand wordt gedemoniseerd, doordat de activisten zichzelf zien als strijders van het goede die het kwaad bestrijden.

2.7 Standpunten van de drie salafistische stromingen op een rij

In de onderstaande figuur, zijn verschillende standpunten van de drie salafistische stromingen schematisch weergegeven. Deze is overgenomen uit “Strijders van eigen bodem” van Buijs, Demant en Hamdy (2006, blz.132).

Thema's	Apolitieke salafi's	Politieke salafi's	Jihadi salafi's
Hoe te leven als moslim in Nederland	Enclavedenken; beperking tot zuivere religie	Enclavedenken; vanuit enclave samenleving beïnvloeden	Terugtrekken om te strijden
Situatie van moslims in Nederland	Versterking van islamitische identiteit en streven naar islamitische “ruimte”	Versterking van islamitische identiteit en streven naar islamitische “ruimte”	Moslims in Nederland onwetend en verdorven door invloed westerse samenleving
Moslimvertegenwoordigers	Wantrouwend, distantie	Wantrouwend, kritiek	Zijn geloofsverzakkers en verraders
Integratiedebat	Angstig: integratie alleen voor zover niet in strijd met de ware islam	Angstig: integratie alleen voor zover niet in strijd met de ware islam; acceptatie nastreven	Angstig en agressief; integratie voorwendsel om moslims te kerstenen
Invulling van het salafisme: - alles is al gezegd - monopolie op de waarheid; strijd tegen nieuwlichterij - letterlijke interpretatie	Consensus van de geleerden; voor zuiverheid en wantrouwend tegen innovatie Moslimindividu is onwetend	Consensus van de geleerden, maar ook kritisch; voor zuiverheid en voorzichtig jegens innovatie Individuele met kennis mogen zich uiten over geleerden en hun uitspraken	Geleerden zijn corrupte marionetten; echte geleerden zijn dood of gevangen; alles is al gezegd en duidelijk; individu moet niet de geleerden, maar de waarheid volgen; focus ligt op militaire geschiedenis van de islam
Omgang met ongelovigen	Haat tegen ongeloof, niet tegen ongelovigen; beschaafde omgang, <i>dawa</i> , anders mijden	Haat tegen ongeloof, niet tegen ongelovigen; beschaafde omgang, <i>dawa</i> , anders mijden	Haat tegen ongeloof, <i>dawa</i> onder ongelovigen; bij afwijzing strijd- en tegen actieve anti-moslims

Thema's	Apolitieke salafi's	Politieke salafi's	Jihadi salafi's
Democratisch bestel	Onislamitisch; niet bestrijden en niet aan deelnemen; islamisering geen optie in het Westen Indien onrechtvaardig: migreren	Onislamitisch; niet bestrijden, wel eraan deelnemen als onderdeel van ideologische strijd; islamisering nu geen optie in het Westen Indien onrechtvaardig: migreren	Is ongelof en van de duivel, dient bestreden te worden; tot zolang niet in conflict komen met democratie Is onrechtvaardig: strijd nodig
Kennis en inzichten	Zoveel mogelijk de islam leren en praktiseren; mijd onislamitische kennis	Zoveel mogelijk de islam leren en praktiseren; gebruik eigen kennis om onislamitische kennis te beoordelen	Zoveel mogelijk de islam leren en praktiseren; mijd onislamitische kennis, voer het ware geloof uit
Sharia	Sharia onwenselijk zonder voorafgaande islamisering; in Nederland niet noodzakelijk, want geen islamitisch land Systeem in Nederland beoordelen op basis van rechtvaardigheid	Sharia onwenselijk zonder voorafgaande islamisering; in Nederland niet noodzakelijk, geen islamitisch land; wel actief streven naar draagvlak. Systeem in Nederland beoordelen op basis van rechtvaardigheid	Kalifaat stichten op basis van sharia; geweld is geoorloofd om Nederland te islamiseren en daar de shariawetten te installeren
Islamisering	Via <i>dawa</i> ; geweld en dwang werken averechts	Via <i>dawa</i> ; geweld en dwang werken averechts	Het woord en het zwaard zijn noodzakelijk; vooral nu is het zwaard hard nodig
Jihad	<i>Fard kifayya</i> Toestemming van eigen leiders, geleerden, ouders, en leiders van de gebieden die aangevallen worden is noodzakelijk; beter nu zuiverheid nastreven en aan <i>dawa</i> doen Geen jihad in Nederland, wij hebben een verdrag met ongelovigen; bij onderdrukking emigreren	<i>Fard kifayya</i> Toestemming van eigen leiders, geleerden, ouders, en leiders van de gebieden die aangevallen worden is noodzakelijk; beter nu zuiverheid nastreven en aan <i>dawa</i> doen Geen jihad in Nederland; bij onderdrukking emigreren	<i>Fard ain</i> Jihad nu is overal en een plicht voor iedere gelovige omdat de <i>oemma</i> gecorrumpeerd is, wordt aangevallen en vernederd door haar vijanden (exceptionalisme) Wel jihad in Nederland, vooral tegen politici, militairen, actieve islamhaters; zij houden zich niet aan het verdrag

2.8 Dit hoofdstuk kort samengevat

Zowel door de populariteit van rechtse politici met bepaalde ideeën over moslims, als door verschillende nationale en internationale islamitisch-extremistisch gekleurde gebeurtenissen in het verleden, lijkt de kloof tussen moslims en niet-moslims in Nederland groter te worden. Dit wordt polarisatie genoemd. Beide groepen nemen steeds meer afstand van elkaar en er heerst angst voor islamitisch-extremistische aanslagen. Toch is lang niet elke moslim een radicaal of extremist, want de islam kent verschillende religieuze en ook politieke stromingen. Wel is er in Nederland een groep moslims die zich steeds verder afzondert en afstand neemt van de democratische samenleving, met een islamitisch kalifaat voor ogen als alternatief ideaalbeeld. Het afzonderen van de samenleving en het nastreven van een ander (politiek) systeem heet ook wel een proces van “radicalisering” en “delegitimering”. De radicaliserende moslims worden ook wel salafisten genoemd. Het salafisme is een orthodoxe stroming binnen de islam, die zich afzondert van de samenleving. Binnen dit salafisme bevinden zich ook weer drie stromingen: de apolitieke, de politieke en de jihadi salafisten. Deze drie stromingen hebben onderling ook weer andere ideeën, en onenigheid over het nastreven van hun gedeelde ideaalbeeld van een islamitisch kalifaat. Islamitisch radicalisme kenmerkt zich door zes overtuigingen: 1) de islam ligt onder vuur en wordt bedreigd, 2) burgerlijke machthebbers dragen bij aan deze marginalisering en moeten gewantwoord worden, 3) religieuze gezagshouders berusten daarin en plegen daarom verraad, 4) de grondslagen van het geloof moeten worden hersteld door terugkeer naar de zuivere islam en door letterlijke interpretatie van de koran, 5) de islam is superieur en zou de grondslag moeten vormen voor politiek en samenleving, 6) de ware gelovige moet een actieve rol spelen bij het tot stand komen van deze samenleving. Deze ideeën maken een moslim echter nog geen extremist. Dat is het geval wanneer een moslim hiernaast ook nog overtuigd is van: 7) het verwezenlijken van de ideale samenleving is het hoogste doel, 8) het nastreven hiervan is een plicht, die alle middelen heiligt, inclusief geweld en 9) tegenstellingen worden verabsoluteerd en de vijand wordt gedemoniseerd. Hoe het zou kunnen komen dat zij op deze manier zijn gaan denken, zal ik in het volgende hoofdstuk toelichten. In het volgende hoofdstuk zal ik dieper ingaan op de doelgroep, op radicaliseringsprocessen en welke factoren daar van invloed op kunnen zijn.

Hoofdstuk 3: Welke factoren kunnen van invloed zijn op individuele radicaliseringsprocessen?

In het vorige hoofdstuk is beschreven wat islamitisch radicalisme precies inhoudt. In dit hoofdstuk kan daarom aandacht besteedt worden aan de vraag welke factoren van invloed kunnen zijn op individuele radicaliseringsprocessen. Dit hoofdstuk begint met het levensverhaal van Mohammed B. (3.1). Daarna wordt beschreven wat de beweegredenen en de individuele factoren zijn, die een rol kunnen spelen bij radicalisering. Dit wordt beschreven aan de hand van de drie dimensies waaronder die beweegredenen en factoren verdeeld kunnen worden (3.2, 3.3.). Hierna wordt de invloed van verschillende demografische kenmerken benoemd (3.4). Uit onderzoek is gebleken dat het radicaliseringsproces verschillende stadia kent, welke toegelicht worden (3.5). Tot slot zal een visie op het islamitisch radicalisme weergegeven worden vanuit de religieuze en traditionele verliezen die de islam heeft geleden (3.6). Het hoofdstuk zal afgesloten worden met een korte samenvatting (3.7).

3.1 Het leven van Mohammed B.

Om te beginnen zal ik hier in grote lijnen het levensverhaal van Mohammed B. schetsen, zoals dat onder andere is weergegeven door Buijs, Demant en Hamdy (2006). Het verhaal van Mohammed B. is een mooi voorbeeld van een individu dat een radicaliseringsproces heeft doorgemaakt tot aan het eindstadium, extremisme.

Mohammed Bouyeri is in maart 1978 geboren in Amsterdam-Slotervaart. Zijn ouders zijn eerste generatie Marokkanen. Mohammed B. is de oudste van zeven broers en zussen. Hij heeft zowel de Nederlandse als de Marokkaanse nationaliteit. Op de middelbare school is hij een onopvallende, hardwerkende havo-leerling. Een leraar beschrijft hem als moeilijk te doorgronden, timide en oplettend. In 1995 behaalt hij met succes zijn havo diploma. Na zijn havo diploma begint hij aan de Hogeschool InHolland in Diemen aan de studie bedrijfsinformatica. Hier stopt hij na verloop van tijd mee en studeert daarna nog korte tijd accountancy, maar ook daar stopt hij mee. Mohammed B. is net als andere jongens: hij draagt doorsnee kleding, hij gaat uit, drinkt zo nu en dan een biertje en rookt een jointje. Op zijn twintigste heeft hij zijn eerste vriendinnetje. Mohammed B. heeft een islamitische opvoeding gehad, maar niet praktiserend.

In 1998 breken ernstige rellen uit in de buurt waar hij woont. Mohammed B. trekt zich dit erg aan en besluit zich in te gaan zetten voor de leefbaarheid in zijn wijk. De daar op volgende jaren is hij actief voor de buurtstichting Eigenwijks en de Werkgroep Jongeren daarvan. Hij is van mening dat wanneer je in de Nederlandse maatschappij woont, je ook je best moet doen om daar het beste uit te halen. Wel vindt hij dat de media moslims altijd in een kwaad daglicht stellen. Hij kan licht ontvlambaar en agressief zijn wanneer hij het idee heeft dat hij gediscrimineerd wordt. Hij komt hierdoor in de periode van 1997 – 2001 ook een aantal keer in aanraking met de politie. In die tijd zit hij ook drie maanden in het Huis van Bewaring. Eind 2001 overlijdt de moeder van Mohammed B. aan borstkanker. Dit is volgens eigen zeggen een belangrijk keerpunt geweest in zijn leven. Vanaf dat moment gaat hij op zoek naar “de waarheid”. Hij blijft zich inzetten voor de buurtstichting. Hij is redacteur van de wijkkrant, zet zich in voor de activering van buurtactiviteiten waarbij hij een brug wil slaan tussen ouderen en jongeren, hij schrijft verschillende stukken en rapporten over de leefbaarheid in de wijk, etc. Wat opvalt is dat hij in zijn stukken in de loop van 2002 steeds vaker op een wat opdringerige manier de islam propageert als bron van inspiratie en steeds rechtlijniger zijn religieuze opvattingen en gedragingen uitdraagt. Eind 2002 stopt hij helemaal met studeren en vanaf dat moment leeft hij van een uitkering. Vanaf begin 2003 start Mohammed B. met een religieus-politieke zoektocht, waarmee hij in aanraking komt met belangrijke theoretici van het islamitisch radicalisme. In zijn gedrag en in zijn stukken vanaf die tijd komt steeds duidelijker naar voren dat hij afstand neemt

van de democratische samenleving in Nederland en dat hij de democratische samenleving begint te veroordelen. Vooral uit zijn uitgesproken opvattingen over de positie van vrouwen blijkt zijn steeds groter wordende afkeer en zijn toegenomen dichotome wereldbeeld. Zijn zoektocht voert hem in 2004 steeds dichterbij de noodzaak en de onvermijdelijkheid van gewelddadig handelen tegen de vijanden die werken aan de vernietiging van de islam. In deze periode gaat hij ook de ideologie en de opvattingen van de salafi-jihadi aanhangen, zoals die in het vorige hoofdstuk zijn beschreven. Hij bezoekt salafistische moskeeën en hij schijnt aanwezig te zijn geweest bij een preek van imam Fawaz Jneid, waarin deze luidkeels tot God bad om Hirsi Ali en Theo van Gogh gruwelijke ziekten te bezorgen (Internet-encyclopedie Wikipedia). Mohammed B. richt zich in de eerste maanden van 2004 vooral op de onzuivere moslims in de moslimsgemeenschap en houdt zich daarnaast bezig met het vinden van rechtvaardiging voor gewelddadig handelen. In het stadium hierna verscherpt hij zijn opvattingen over de persoonlijke plicht van een zuiver moslim om “kettters” en ongelovigen te haten en de persoonlijke plicht tot het doden van hen die de profeet beledigen, om uiteindelijk de zoektocht met de moord op Theo van Gogh af te ronden.

Gezien de afscheidsbrief die na zijn arrestatie op zijn lichaam werd gevonden, ging Mohammed B. ervan uit dat hij als martelaar zou sterven en in het Paradijs terecht zou komen. Hij had gehoopt dat hij door het door hem opgezochte vuurgevecht met de politie om het leven zou komen, maar hij werd in zijn been geschoten en kon daardoor gearresteerd worden. Na zijn arrestatie werden er meer salafi-jihadi jongeren gearresteerd die mogelijk iets te maken hadden met de moord op van Gogh. Zij waren allen (vermoedelijk) lid van de door de AIVD aangeduide Hofstadgroep, welke verdacht werd van terroristische ideeën en activiteiten. In de Hofstadgroep bevonden zich meer radicale (extremistische) jongeren, waarvan Samir A. en Jason W. de bekendste namen zijn (Internet-encyclopedie Wikipedia).

Buijs, Demant en Hamdy (2006) omschrijven dat er niet één soort radicaliseringproces is, dat er niet één soort radicaal is en er géén factoren te noemen zijn die eenduidig leiden tot radicalisering. Zij en het IMES (2006) schrijven dat het daardoor onmogelijk is om aan te geven welke factoren expliciet bepalen of een individu radicaliseert, maar dat er wél factoren, overtuigingen en aangrijpingspunten zijn die individuen “vatbaar” en gevoelig kunnen maken voor radicalisering. Het levensverhaal van Mohammed B. is één voorbeeld, maar tussen radicaliserende moslims zijn de verschillen erg groot. Het lijkt daarom of de overtuigingen, de factoren en aangrijpingspunten die individuen vatbaar en gevoelig *kunnen* maken voor radicalisering, ook de enige overeenkomsten zijn. Ook schrijft het IMES (2006) dat deze factoren de sleutel kunnen zijn bij het tegengaan van radicalisering. In de hierop volgende paragrafen zal ik aandacht besteden aan die factoren die van invloed *kunnen* zijn op het radicaliseringsproces van een individu. Tijdens de onderzoeken van het IMES (2006) en Buijs, Demant en Buijs (2006) is veel veldwerk verricht. Zij zijn voor hun onderzoeken in contact gekomen met salafi-jihadi jongeren en hebben met hen verschillende, soms diepgaande gesprekken gevoerd over hun denkbeelden, over hun ontwikkeling tot salafi-jihadi. Hieruit hebben zij verschillende aspecten van radicaliseringsprocessen kunnen belichten. In de volgende paragrafen zal ik deze zo compleet mogelijk weer geven.

3.2 Drie dimensies

Zoals in hoofdstuk twee al beschreven werd, is een belangrijke conclusie van het onderzoek van het IMES (2006) geweest dat er twee centrale aangrijpingspunten voor radicalisering zijn, namelijk een zeer orthodoxe geloofsinvulling en het idee dat er in de politiek en maatschappij onrechtvaardig wordt omgegaan met moslims en dat de islam bedreigd wordt. Uit de onderzoeken van Buijs, Demant en Hamdy (2006) en het IMES (2006) is vooral uit het veldwerk gebleken dat het radicaliseringsproces verschillende dimensies kent die voor een deel aansluiten bij die twee hierboven en in hoofdstuk twee genoemde aangrijpingspunten. Hoewel elk individu

zijn of haar geheel eigen radicaliseringsproces kent, hebben de onderzoekers wel overeenkomende drijfveren en beweegredenen onderscheiden.

Veel van de jongeren hebben behoefte aan zingeving; zij zijn zoekende naar antwoorden op vragen als “wie ben ik”, “waarom ben ik hier op aarde” en “hoe geef ik mijn leven vorm”. Zij zoeken hun antwoorden in de orthodoxe vormen van de islam en vooral de strikte invulling van de salafi-jihadi's biedt hen duidelijke en ingeperkte antwoorden op die vragen. Dergelijke beweegredenen vallen onder de religieuze dimensie. De tweede drijfveer gaat vooral over de reactie op het onrecht dat zij jegens moslims ervaren. Vaak hebben ze het gevoel er niet bij te horen in de samenleving, achtergesteld, buitengesloten en gediscrimineerd te worden. Aansluiting bij het salafi(-jihadi) gedachtegoed versterkt hun moslimidentiteit, herstelt hun eigenwaarde en geeft ze kracht om, soms letterlijk, terug te kunnen slaan. Deze beweegredenen vallen onder de politiek-activistische dimensie. Sommige jongeren ervaren een vervreemding en een ontworteling met de Nederlandse maatschappij. Zij zijn opgegroeid tussen twee culturen, worstelen met een identiteitsprobleem en kunnen daar vaak maar bij weinig mensen mee terecht. Ze zijn vaak geïsoleerd en op zoek naar acceptatie, waardering, geborgenheid en binding. Die kunnen ze vinden in een salafi-groep, waar ze “erbij horen” en door het radicale karakter van de groep ook nog eens “stoer zijn”. Het IMES (2006) en Buijs, Demant en Hamdy (2006) spreken in dit geval ook soms van “meelopers” en “volgers”. Vaak gaat deze sociaal-culturele dimensie samen met een politiek-activistische of religieuze factor. Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven dat zij vermoeden dat iedere radicaal alle drie de dimensies in zich heeft, maar wel in verschillende mate een rol spelen tijdens hun persoonlijke radicaliseringsproces. Op de in deze paragraaf genoemde aspecten zal ik in de volgende paragrafen regelmatig verder en dieper ingaan.

3.3 Individuele factoren

Binnen de in de vorige paragraaf genoemde dimensies zijn heel belangrijke individuele factoren te vinden, die in grote mate bepalend zijn voor individuele radicaliseringsprocessen. Ik zal ze in dit hoofdstuk verdelen onder die drie dimensies. Ik zal ze vrij algemeen beschrijven, maar zoals ook eerder al benoemd: elk radicaliserend of geradicaliseerd individu kent zijn geheel eigen radicaliseringsproces, waarin de hierna te noemen individuele factoren ook echt een geheel eigen rol kunnen spelen. Volgens Buijs, Demant en Hamdy (2006) begint het radicaliseringsproces altijd met een zoekend individu en spelen de omstandigheden die op dat moment aanwezig zijn in het leven van een individu, een belangrijke rol (blz. 245).

3.3.1 De religieuze dimensie

Zoals in de vorige paragraaf beschreven, zijn veel islamitische jongeren zoekende naar zingeving in en van hun leven en naar hun identiteit. Veel van de radicaliserende jongeren hadden een heel ander leven voor ze zich bekeerden tot het salafisme. Vaak krijgen ze op een gegeven moment twijfel over hun (oude) leven en voelen zich daar niet gelukkig meer mee. Anderen hebben behoefte aan meer religieuze diepgang dan ze tot nu in hun opvoeding hebben mee gekregen. Ze komen dan voor levensvragen te staan als: “wie ben ik eigenlijk”, “wat wil ik met mijn leven”, “wat betekent mijn religie eigenlijk voor mij”, “wat betekent God voor mij”? “wat maakt het leven voor mij zinvol”? Zingevingsvragen waar religie vaak met voldoening antwoord op kan geven. Nordin vertelt in “Strijders van eigen bodem” (2006, blz. 100):

Ik kan goed voetballen, ik heb zelfs hogere klasse gevoetbald. Ik hield van de wereld, ik had een mooie auto en vrienden. Het ontbrak me feitelijk aan niets. Ik ging naar discotheken en had veel vriendinnetjes. Mijn leven beperkte zich puur tot materiele zaken. Diep in me miste ik iets, er was een soort leegte in me. Ik leefde als een dier en volgde mijn eigen begeertes. Maar in moskeeën voelde ik me anders. Ik heb religie nodig, mijn religie geeft me zingeving en rust. Ik beleef plezier aan het citeren van de koran en verrichten van het gebed.

De islam is voor salafistische, radicaliserende jongeren een manier van leven geworden. De vele orthodoxe regels en voorschriften bieden houvast en richtlijnen voor het invullen van hun dagelijks leven. Deze bieden niet alleen religieuze houvast en structuur, maar ook aan praktische zaken als kleding, muziek en omgang met de andere sekse. Het IMES (2006, blz. 57) heeft ook opgemerkt dat veel jongeren zoekende zijn naar hoe zij een goed en zuiver moslim kunnen zijn, waarbij ze vooral ook zoeken naar duidelijke regels die handelingen indelen in goed en slecht (*halal en haram*). Daarnaast verschaft het hen ook de identiteit van vrome moslims en het respect wat ze daarmee krijgen, dit in tegenstelling tot hun oude leven als bijvoorbeeld “straatjongens”.

De jongeren halen de informatie ten behoeve van hun zoektocht uit verschillende bronnen, aldus het IMES (2006). De meeste imams in Nederland lijken onvoldoende antwoord te hebben op hun vragen, vaak omdat ze zelf laag opgeleid zijn, slecht Nederlands spreken, niet betrokken zijn bij de Nederlandse samenleving en (bijvoorbeeld door de generatiekloof) niet aansluiten bij de leefwereld en de vragen van de jongeren. Daardoor gaan jongeren vaak het internet op waar zij over het algemeen vooral informatie vinden over de orthodoxe en conservatieve stromingen van de islam, en dus óók over de radicale orthodoxe stromingen. In het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken van mei 2008 omschrijft onderzoekster Amy-Jane Gielen het als: *“Ja, als je op zoek gaat naar je identiteit en je wilt meer weten over de islam, dan kom je al snel op een orthodoxe site uit, want daar zijn er gewoon veel meer van.”* Ook het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders (hierna SMN) concludeert in Trouw van 18 oktober 2007 dat veel jongeren met vragen over de islam worstelen. Ze schrijven dat de kloof met hun ouders, de moskee en de imam vaak te groot is om antwoorden te vinden. De speurtocht naar hun eigen identiteit leidt de jongeren soms langs “radicale rondreizende predikers” of “de verkeerde boodschap op internet”, aldus SMN.

Omdat het voor jongeren niet eenvoudig is om antwoorden te vinden op hun zingevingsvragen, gaan heel veel jongeren zelf op zoek naar dé waarheid van de Koran en de islam. Het vinden van dé waarheid is lastig wanneer zij zich er van bewust zijn dat niet elke imam of geleerde hetzelfde verkondigt en niet iedereen dezelfde interpretatie heeft. Voor veel salafisten is interpretatie ook uit den boze. Het IMES (2006, blz. 58) schrijft: *“paradoxaal genoeg combineren zij het idee dat er één waarheid is met het besef dat verschillende bronnen niet met elkaar overeen hoeven te komen”*.

Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven dat het radicaliseringsproces vaak versterkt wordt wanneer iemand op een zogenaamd “breukpunt” staat in zijn leven. Dat kan bijvoorbeeld zijn wanneer een dierbare overlijdt, zoals we hebben gezien in het levensverhaal van Mohammed B. Ook kan het zijn dat iemand “vastloopt” in zijn leven, zoals straatjongens die niet langer gelukkig zijn met dat leven en zich af gaan vragen wie ze nu eigenlijk zijn en wat de reden is van hun bestaan. Ook Amy-Jane Gielen zegt in Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken van mei 2008: *“Een schokkende gebeurtenis is een trigger voor radicalisering”*.

Identiteitsvorming: Omdat het zoekproces naar een eigen identiteit zo een belangrijke rol kan spelen in individuele radicaliseringsprocessen, zal ik hierna ingaan op aspecten van identiteitsvorming van moslimjongeren. Er zijn een aantal aspecten die de identiteitsvorming van moslimjongeren kenmerken (IMES 2006, blz. 52), namelijk:

Modernisering en individualisering: door modernisering en individualisering ontstaan er meer keuzemogelijkheden en meer kansen om jezelf te ontplooien en je kwaliteiten te bewijzen, maar daarmee ontstaat er ook meer onzekerheid en meer druk. Vooral allochtone jongeren lopen in de samenleving waar zij zich steeds meer moeten bewijzen, regelmatig tegen zaken als discriminatie en uitsluiting aan. Hierdoor kan modernisering een andere, ingewikkeldere invloed en uitwerking hebben op moslimjongeren. Tijdens mijn stagejaar bij het Anti Discriminatie Bureau Flevoland (nu Bureau voor Gelijke Behandeling) heb ik in de praktijk ervaren met welke regelmaat dit helaas nog gebeurt in onze samenleving en ik kan me voorstellen dat met name jongeren hier

“opstandig” en gefrustreerd van kunnen worden. Individualisering heeft ook steeds meer zijn plaats binnen religie, waar ook steeds vaker individuele, persoonlijke keuzes gemaakt worden. Vaak in tegenstelling tot hun ouders, staan moslimjongeren in Nederland vaker voor individuele keuzes. Veel van hun ouders kennen “keuzes” uit -soms gedwongen- collectieve religieuze tradities. De tweede generatie jongeren die hier in Nederland is opgegroeid, heeft naast die collectieve keuzes ook te maken met de steeds verdere individualisering van de Nederlandse samenleving, ook in de keuzes die zij betreffende hun religie maken. Zo kiezen niet alle (jonge) moslima’s er tegenwoordig bijvoorbeeld meer voor om een hoofddoek te dragen. En zo zien heel veel van de radicaliserende en radicale moslimjongeren hun ouders als “gewoontemoslims”, en hebben veel van de ouders van deze radicaliserende moslimjongeren moeite met de persoonlijke keuze voor de salafistische (en/of jihadi) levensinvulling van hun kinderen.

Generatiekloof: Veel moslimjongeren zijn tweede generatiemoslims. Hun ouders zijn in de meeste gevallen als gastarbeider naar Nederland gekomen en leven vaak in de situatie van “*condición migrante*” waar Martha van Endt – Meijling over spreekt in haar boek “Met nieuwe ogen” (2003, blz. 62). Oftewel, de permanente tijdelijkheid waar veel van de eerste generatie moslims in verkeren: ze zijn naar Nederland geëmigreerd met het idee misschien ooit weer terug te gaan. Enerzijds willen ze graag ooit weer terug, maar anderzijds houdt het leven in Nederland hen om verschillende redenen hier. Martha van Endt - Meijling schrijft dat de *condición migrante* wordt gekenmerkt door “*ontbeemding hier én in het thuisland, vooroordelen over en weer, informatieachterstand en sociale achterstand.*” De eerste generatie moslims vindt het behoud van de eigen cultuur erg belangrijk en spreekt de moedertaal vaak goed. Toch raken zij vervreemd van hun land van herkomst en kunnen zij hun draai hier vaak ook niet goed vinden vanwege bijvoorbeeld een gebrek aan scholing of sociale participatie. Ik zie dit zelf vaak terug in mijn huidige werk als intakeconsulent voor de Wet Inburgering bij Stichting voor Vluchtelingen en Nieuwkomers in Lelystad. Ik krijg veel eerste generatie moslims op gesprek, die vaak praten over de mogelijke terugkeer naar het land van herkomst en die in Nederland tegen bijvoorbeeld hun analfabetisme en een sociaal isolement aanlopen.

Ze proberen hun kinderen op te voeden naar cultuur, traditie en eigen normen en waarden. Omdat zij zelf in onze maatschappij hun weg niet goed weten te vinden, schieten zij volgens het IMES (2006) vaak ernstig te kort in het bijstaan van hun kinderen, die óók nog eens opgroeien met de Nederlandse normen en waarden. Ze zijn vaak bang dat hun kinderen “vernederlandsen” omdat die meer dan zijzelf, deel uitmaken van de Nederlandse samenleving en daardoor soms keuzes (moeten) maken die zij niet begrijpen. Ook moeten veel ouders, en met name vaders, omgaan met een zeker statusverlies, aldus het IMES (2006). Vaak zijn de ouders laag, zeer laag of zelf niet opgeleid. In veel gevallen hebben zij in Nederland die banen waar veel autochtonen zich vaak “te goed” voor voelen (bijvoorbeeld in de kipverwerkingsfabrieken), of het lukt ze niet om werk te vinden. Vaders verliezen dan hun rol als kostwinner, of hun vrouwen moeten gaan bijdragen aan het inkomen door, vaak tegen traditie in, te gaan werken. De tweede generatie moslimjongeren hebben hun ouders vaak al van jongs af aan moeten bijstaan om zich in de Nederlandse, bureaucratische samenleving te redden. Veel tweede generatie jongeren hebben een goede scholing genoten, kunnen steeds vaker doorstromen naar hoger onderwijs en hebben vaker een beter uitzicht op een goede baan, in tegenstelling tot hun ouders. Omdat de kinderen zowel de (traditionele, islamitische) cultuur als de normen en waarden van huis uit mee krijgen, én in Nederland (verplicht) naar school gaan en daardoor ook “Nederlands” opgroeien, ontstaat er een generatiekloof waardoor ouders en kinderen vaak letterlijk elkaars taal niet meer spreken en verstaan. Dat betreft praktische zaken als emotionele - en identiteitsvraagstukken.

Hybride identiteit en moreel vacuüm: Door het feit dat deze tweede generatie jongeren opgroeit met zowel de Nederlandse als de islamitische normen en waarden, is voor hen een vraag als: “wie

ben je”, moeilijk te beantwoorden. Het IMES (2006) schrijft dat veel jongeren een hybride identiteit hebben. Dit wil zeggen dat zij zich tussen twee culturen bevinden en met verschillende normen- en waardensystemen moeten omgaan. Ze voelen zich vaak niet “volwaardig” lid van de Nederlandse samenleving, mede doordat ze ook vaak niet als volwaardig burger behandeld worden. Maar andersom is hun land van herkomst ook geen “thuis”. Ze spreken de taal vaak minder goed, kennen de cultuur en tradities vaak niet zoals de mensen daar, ze komen er meestal alleen tijdens vakanties en worden ook dáár dan niet altijd als volwaardige medeburgers gezien. Het IMES (2006) schrijft dat veel jongeren hier creatief en pragmatisch mee omgaan, maar er zijn ook jongeren die geen vorm kunnen geven aan het leven met hun hybride identiteit. Dit “morele vacuüm” kan leiden tot emotionele problemen en gedragsproblemen, maar ook tot het radicaal afwijzen van één van beide culturen, aldus het IMES (2006).

3.3.2 De politiek activistische dimensie

Veel islamitische jongeren, maar ook veel eerste generatie moslims, hebben sterk het gevoel dat zij tweederangsburgers zijn in de Nederlandse samenleving. Ze zijn vaak erg teleurgesteld over de kansen die zij hebben, of liever gezegd, die ze vaak niet hebben (gehad).

Achterstelling en behoefte aan rechtvaardigheid: Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven dat gevoelens van achterstelling als belangrijke oorzaak van radicalisering worden gezien. Zij noemen dit de “deprivatiebenadering” (blz. 203). Zij bedoelen hiermee dat veel moslims het idee hebben dat hun situatie achterblijft ten aanzien van de inspanningen die zij leveren en de verwachtingen die zij daar aan hangen. In het geval van de eerste generatie is dat bijvoorbeeld heel hard werken (vaak in het fysiek zware productiewerk) maar een laag inkomen hebben en daardoor niet meer dan een klein huis in een slechte buurt kunnen veroorloven en elk dubbeltje moeten omdraaien. Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven ook dat de deprivatiebenadering onderdeel is van de “integratieparadox” (blz. 202). Die integratieparadox houdt in dat hoe meer een individu zich richt op participatie en integratie in de autochtone samenleving, des te gevoeliger diegene is voor cultuurconflicten en verschijnselen van buitensluiting. Omdat de tweede generatie moslimjongeren meer deelneemt aan de samenleving, *kunnen* zij hier inderdaad gevoelig voor zijn. Een voorbeeld daarvan kan zijn wanneer iemand een goede opleiding heeft genoten maar door discriminatie op de arbeidsmarkt niet te kansen krijgt die autochtonen wel krijgen. Of tijdens een schooltraject het gevoel te hebben gediscrimineerd, achtergesteld of vernederd te worden, zoals de aan de een hogeschool studerende Mohammed (Buijs, Demant en Hamdy, (2006, blz. 107):

Ik heb veel slechte ervaringen gehad op school, de discriminatie is duidelijk. Het is vaak gebeurd dat ik hard gewerkt had voor een bepaald vak en een slecht cijfer kreeg. Ik zag andere, autochtone studenten weinig doen en toch hogere cijfers krijgen. Het helpt niet echt om te klagen. Een vriend van me heeft met precies hetzelfde verhaal te maken. Hij is ook moslim en draagt net als ik een baard en islamitische kledij. Er is veel discriminatie in Nederland.

Een onderzoeker zegt in het onderzoek van het IMES (2006, blz. 45): “*Wat we echt niet moeten onderschatten is de frustratie van met name slimme jongens, die vaak worden tegengewerkt door instanties, politici, enzovoorts. Er is echt sprake van discriminatie*”.

Politiek: Het gevoel van achterstelling en buitensluiting wordt gevoed door de huidige (politieke) koers van het nationale integratiedebat (IMES 2006, blz. 44) en de toenemende vijandige houding van autochtone burgers richting moslims. Ik denk zelf dat mensen als Wilders en Verdonk de voor radicalisering vatbare jongeren als het ware *kunnen* “triggeren” en daarmee het gevaar voor islamitisch radicalisme in Nederland vergroten. Mijn persoonlijke visie wordt ondersteund door projectmedewerker Cheppih van het SMN. Cheppih is zelf een gederadicaliseerde moslim en ondersteunt het SMN nu in het kader tegen radicalisering. In Trouw van oktober 2007 zegt hij: “*Wilders scoort hoog in de peilingen en dat komt niet door zijn gedachten over de landbouw of cultuur, maar alleen dankzij zijn anti-islampolitiek. Dat stemt toch bijna vijandig, dat is toch een klimaat om te radicaliseren*”.

Ook onderzoekster Amy Jane Gielen vertelt in het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken van mei 2008 dat bijvoorbeeld apolitieke salafi's de potentie hebben om radicaal te worden en dat zij door de film Fitna van Wilders heel goed getriggerd kunnen worden. Op de website van Zorg en Welzijn zegt beleidsmedewerker El Kaddouri van het SMN:

Moslimjongeren hebben alle reden om zich druk te maken om de Nederlandse samenleving. Door de benadering van mensen als Wilders gaan veel jongeren fanatieker op zoek naar hun moslimidentiteit. Daarbij zoeken ze aandacht en kunnen ze onder invloed komen van extremistische imams.

Ik denk ook dat de huidige politieke koers bijdraagt aan verdere polarisatie en radicalisering, omdat het IMES (2006) radicalisering omschrijft als een proces van deligitimatie of verwijdering van het democratische systeem. Het IMES (2006) schrijft dat allochtonen sowieso al een lagere politieke participatie en een lager politiek vertrouwen én zelfvertrouwen hebben (het gevoel een bijdrage te kunnen leveren en gehoord te worden, blz. 47). Door de huidige (soms vijandige) politieke koers, denk ik zelf dat het goed mogelijk is dat veel moslims zich verder zullen afsluiten voor het democratische systeem. En vooral jongeren, omdat deze ontwikkelingen bij hen over het algemeen harder aankomen vanwege de integratieparadox.. Ook omschrijft het IMES (2006) dat voor veel (conservatieve en orthodoxe) moslims hun traditionele, religieuze normen en waarden botsen met de seculiere, democratische normen en waarden van onze samenleving (blz. 49). De combinatie hiervan met bijvoorbeeld discriminatoire ervaringen, maakt dat zij sneller “vatbaar” zijn voor het delegitimeren van het democratische systeem en zich daarvan *kunnen* gaan verwijderen. Anderzijds zou het ook kunnen zijn dat de huidige koers, de democratische moslims meer bewust maakt van hun eigen politieke mogelijkheden door wél hun stem te laten horen.

Veel moslims en met name de jongeren, hebben sterk het idee dat er in Nederland “met twee maten wordt gemeten”, aldus het IMES (2006). Vooral in de media. Zij hebben het gevoel dat de media en de vrijheid voor meningsuiting als het ware misbruikt worden om een anti-islamitisch beeld te vormen en dragen hiermee bij aan verdere polarisatie (Buijs, Demant en Hamdy, 2006, blz. 211). En niet alleen in Nederland, maar eigenlijk in het hele Westen. Het IMES (2006, blz. 45) maakt echter ook de opmerking dat de gevoelens van onrecht en achterstelling bij sommigen ook door het eigen “slachtofferdenken” en uit het onvermogen tot zelfreflectie voortkomen.

Veel salafi-jihadi zijn die richting opgegaan als reactie op het door hen ervaren onrecht en niet zozeer omdat ze erg religieus (wilden) zijn of zoekende waren naar zingeving en identiteit. Zij hebben hun eigen vernederende en discriminatoire ervaringen in Nederland opgedaan en ze voelen zich verbonden met alle moslims in de wereld en met de door hen ervaren wereldwijde (politieke) achterstelling en onderdrukking van moslims. Uit de interviews die tijdens het veldwerk van het IMES (2006) en Buijs, Demant en Hamdy (2006) zijn afgenomen, komt bij de jongeren die zich in deze dimensie bevinden, vooral alle in hun beleving anti-islamitische gebeurtenissen naar voren, die na de aanslagen van 9/11 (inval en oorlog in Irak, Afghanistan, wantrouwen richting Iran) en nationaal gezien na twee november 2004 (moord op Theo van Gogh) plaatsvonden. Deze in hun beleving anti-islamitische gebeurtenissen waren voor hen aanleiding om zich uiteindelijk aan te sluiten bij het salafi-jihadi gedachtegoed. Net als de jongeren in de religieuze dimensie, versterkt het salafisme (jihadisme) hun moslimsidentiteit en geeft het ze daarnaast ook het idee dat zij zich als “zuivere” en vrome moslims inzetten voor het tegengaan van het door hen ervaren, wereldwijde verval en onderdrukking van de islam. In het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken van oktober 2006 komt wijlen Frank Buijs individueel aan het woord. In aanvulling op het versterken van de moslimidentiteit en het gevoel te hebben zich in te zetten voor de zuivere islam, verwoordt hij ook dat de aantrekkingskracht van de radicale extremistische ideologie groot is. Er worden oplossingen voor de vermeende onderdrukking en verval beloofd en uiteindelijk blijvende harmonie. De strijders die hierbij om het leven komen, zullen dicht bij God komen en blijven eeuwig in de nagedachtenis van het volk.

3.3.3 De sociaal culturele dimensie

Zoals hiervoor omschreven, voelen veel moslims en met name jongeren, zich tweederangs burgers in Nederland en hebben zij vaak het gevoel van achterstelling en uitsluiting. Het IMES (2006) schrijft dat sociaal-cultureel gezien de afstand tussen allochtonen en autochtonen, toegenomen lijkt te zijn (blz. 50). Zij schrijven dat dit zorgelijk is, omdat zij verwachten dat meer onderlinge verbondenheid leidt tot meer onderlinge waardering, minder negatieve stereotypering en daarmee ook de kans op radicalisering doet afnemen.

Isolement: Het gevoel tweederangs burgers te zijn, maakt dat jongeren zich niet geaccepteerd en gesteund, gewaardeerd en erkent voelen en minder vertrouwen in zichzelf en de omgeving hebben. De eerder aangehaalde Cheppih zegt in Trouw van 18 oktober 2007:

Het gaat om jongeren met angst, die zich niet erkend, niet gewaardeerd voelen. Leegte. (...) Dat lege gevoel is niet gek, in dit klimaat, in deze tijd. Maar ga die leegte niet vullen met gekke dingen als geweld. Die jongeren hebben begeleiding nodig.

Het IMES (2006) omschrijft hoe het gebrek aan erkenning, steun, acceptatie en waardering negatieve gevolgen heeft voor het zelfbeeld van jongeren, een bedreiging kan vormen voor hun persoonlijke identiteit en welke gevolgen dit kan hebben voor het terugtrekken uit de samenleving (blz. 54). Uit de onderzoeken is dan ook gebleken dat veel van de salafi-jihadi's die zij gesproken hebben, eenzaam waren voordat zij zich bij de groep van salafi-jihadi's aansloten. Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven dat deze jongeren geïsoleerd zijn en weinig binding hebben met de samenleving (blz. 254). Zij voelen zich onbegrepen door de Nederlandse samenleving, maar ook door hun ouders. Het IMES (2006) schrijft dat veel van deze jongens al op jonge leeftijd behoorlijk religieus en praktiserend waren (blz. 90), religieuzer dan hun ouders, en religieuzer dan hun (islamitische) klasgenoten. Ook schrijven zij dat het brave jongens waren die naar hun idee ook buitenbeentjes op school waren omdat ze “een bepaalde levensstijl hebben die niet wordt gedeeld door de meeste leeftijdsgenoten”. Zo vertelt Hakim (17 jaar) (blz. 90):

Ja, ik ben wel eenzaam. Mijn vrienden zijn meestal broeders. Ik wil ook veel meer broeders meemaken. Ik werd vroeger op school buitengesloten. Ik werd veel gepest omdat ik gelovig was. Ik droeg bijvoorbeeld mijn broek boven mijn enkels. Dat vonden zij niet goed. Ik was het pispaltje, maar nu is dat niet meer zo.

Onderzoekster Amy-Jane Gielen geeft in Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken van mei 2008 als advies: “Het belangrijkste is dat je voorkomt dat die jongeren in een isolement raken. (...) Een baan, school, het organiseren van contacten – daar gaat het om”.

Binding, acceptatie en geborgenheid: Uit het citaat van Hakim blijkt dat hij binnen de groep salafi jihadi's, die door hem broeders worden genoemd, wél vriendschap en gelijkwaardigheid vindt. Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven dat deze jongeren zich nergens bij horen voelen en dat ze sterk de behoefte hebben aan geborgenheid en een duidelijke groep waar zij onderdeel van uit kunnen maken. Ook schrijven zij dat de jongeren binnen hun salafi groep behalve een gevoel van zingeving, inderdaad de binding vinden waar ze behoefte aan hebben en het gevoel “erbij te horen”. Hun groep wordt daarmee het alternatief voor de samenleving waar ze zich niet in thuis en onwelkom voelen. Het IMES (2006, blz. 91) benoemt ook dat de acceptatie en de geborgenheid hetgeen is wat deze jongeren zo waarderen in hun radicale omgeving: deze vrienden laten je niet zitten en je kan zijn wie je bent. Ook onderzoekster Amy-Jane Gielen spreekt hier in Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken van mei 2008 over: “Moslimradicalen spreken ook over “een warm bad”, over “thuiskomen”, als ze zich aansluiten bij hun groep”. Buijs, Demant en Hamdy (2006, blz. 255) benoemen bij deze groep echter wel dat de binding met de groep vaak (dus niet bij iedereen) belangrijker is dan de inhoud ervan. Daarom denken zij te kunnen spreken over “meelopers” of “volgers”. Ook vrouwen die via verliefdheid of via hun partner in een radicaliseringsproces terecht komen, rekenen zij tot deze groep. In de meeste gevallen speelt de

sociaal-culturele dimensie in combinatie met de religieuze of de politieke dimensie een rol bij radicaliseringsprocessen. Jongeren die door de sociaal-culturele drijfveer bij de salafisten terecht komen, hebben dus ook bijna altijd religieuze of politiek-activistische beweegredenen om zich bij deze groep aan te sluiten, en jongeren met religieuze of politiek-activistische beweegredenen hebben andersom ook vaak een sociale drijfveer. Het IMES (2006, blz. 5) schrijft dan ook:

Op individueel niveau is het eenvoudigweg onvoorspelbaar of iemand gaat radicaliseren en op welke manier. Naast behoeften die aansluiten bij de drie genoemde dimensies (religieus, politiek en sociaal), is dit afhankelijk van toevalligheden in de omgeving en van de individuele persoonlijkheid. Duidelijk is ook dat radicalisering zich niet in een individueel isolement afspeelt. Het is een sociaal gebeuren.

3.4 Demografische kenmerken

In deze paragraaf wordt aandacht besteedt aan de invloed van leeftijd, opleidingsniveau, geslacht, etniciteit en de gezinssituatie, op de mogelijke vatbaarheid voor radicalisering.

Leeftijd: Volgens het IMES (2006) is het aannemelijk dat jongeren eerder vatbaar zullen zijn voor radicalisering, dan ouderen. Ook volgens Buijs, Demant en Hamdy (2006) is leeftijd een overeenkomstig kenmerk van radicaliserende moslims in het Westen. Uit hun onderzoeken is gebleken dat het vooral gaat om jongeren tussen de 14 en 25 jaar. Mohammed B. was 26 op die bewuste dag van de moord op Theo van Gogh in 2004. Hij was dus naar de gemiddelde maatstaven, al “op leeftijd”. Ook schrijven de onderzoekers dat zij hebben waargenomen dat jongeren steeds jonger radicaliseren. De reden dat jongeren vatbaarder zijn voor radicalisering dan ouderen, zoekt het IMES (2006) vooral in de meer actieve participatie en betrokkenheid van jongeren in de samenleving. Zo zijn jongeren meer bezig met kwesties als participatie, discriminatie en acceptatie, stigmatisering en uitsluiting. Jongeren hebben vaak last van een hybride identiteit en worstelen daardoor meer met (ook religieuze) identiteitsvraagstukken. Dat veroorzaakt dat kwesties als discriminatie en uitsluiting meer impact hebben op jongeren dan op ouderen die zich vaak minder tussen verschillende “vuren” bevinden.

Geslacht: Uit het veldwerk van het IMES (2006) en Buijs, Demant en Hamdy (2006) is gebleken dat zich ook jonge vrouwen onder de radicaliserende moslimjongeren in Nederland bevinden. Zij hebben deze vrouwen echter niet of nauwelijks te spreken gekregen. Wel hebben zij tijdens hun veldwerk evengoed kennis kunnen opdoen over salafistische en radicaliserende jonge vrouwen en seksspecifieke verschillen in het radicaliseringsproces. Voorbeelden daarvan zijn dat jonge vrouwen over het algemeen zelfbewuster en mondiger zijn dan jonge mannen. Ook schrijven ze dat ze vaak beter geïntegreerd zijn, het beter doen op school maar ook bewuster en consequenter hun religie beleven. Tot slot hebben ze opgemerkt dat jonge vrouwen in dit kader ook minder in aanraking komen of zijn geweest met (kleine) criminaliteit omdat ze zich minder op straat begeven. Toch zijn ook signalen bekend dat steeds meer meisjes zich wél op het criminele pad begeven en zich aangetrokken voelen tot het salafi-jihadi gedachtegoed. Ook in de Hofstadgroep bevonden zich verschillende vrouwen. Betreffende overeenkomsten: jonge mannen en vrouwen lopen evenveel kans om te radicaliseren, aldus het IMES (2006). Zij verklaren dit vanuit hun veldwerk en onderzoeken waaruit bleek dat meisjes evenveel frustraties hebben over bijvoorbeeld discriminatie en vaak een zelfde zoektocht kennen naar hun (religieuze) identiteit.

Hoewel elk radicaliserend of extremistisch individu zijn geheel eigen verhaal en proces heeft, schrijven Buijs, Demant en Hamdy (2006) dat leeftijd en sekse wél de twee meest duidelijke overeenkomende kenmerken zijn. Zij citeren in hun boek A. Silke (2003): “*extremisten zijn in het algemeen jonge mannen, en met jong worden adolescenten en begin-twintigers bedoeld*”.

Opleidingsniveau: Tot nu toe heeft de invloed van opleidingsniveau op radicalisering volgens het IMES (2006) nog geen duidelijke richtlijnen gegeven. Enerzijds verkeren lager opgeleiden vaker

in een achterstandspositie dan hoger opgeleiden. Anderzijds zijn hoger opgeleiden vaak beter geïntegreerd en meer betrokken bij de samenleving, wat maakt dat zij dieper teleurgesteld kunnen raken door negatieve ervaringen als discriminatie of negatieve berichtgeving in de media. Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven dat uit hun veldonderzoek bleek dat de meerderheid van de jongeren die zij hebben gesproken, hoogopgeleid zijn. Het IMES (2006) is opgevallen dat onder de jongeren die zij hebben gesproken een zeer hoog percentage met hun opleiding is gestopt.

Religieuze achtergrond: Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven dat de meeste radicaliserende en radicale jongeren “wedergeborenen” zijn. Dit wil zeggen dat zij wel islamitisch zijn opgevoed, maar lange tijd niet heel bewust met hun religie zijn bezig geweest of naar hun religie hebben geleefd. Uit de onderzoeken van het IMES (2006) en Buijs, Demant en Hamdy (2006) komt naar voren dat veel van de jongeren die zij hebben gesproken zichzelf nu ook als “dwalend” zien in die tijd. Er is zelfs een jongere, Lotfi, die zichzelf als ongelovige zag (IMES 2006, blz. 88):

Voordat ik bekeerde was het leven hard. Je vertrouwt niemand. Het leven was naar de klote. Er word van je gestolen, je eigen vrienden stelen van je en je steelt weer terug. Er werd ook vaak gevochten. Ik was ook kafir (ongelovige), omdat ik spotte over het paradijs en grappen maakte over de profeet. Ik deed niks met het geloof. Ik moest wel bidden van mijn ouders.

De andere groep die zij onderscheiden is de groep jongens die zich vanuit hun opvoeding altijd al met interesse bezig hebben gehouden met de islam, maar niet altijd even consequent praktiseerden. Buijs, Demant en Hamdy (2006) omschrijven hen als ijverige, brave jongeren.

Etniciteit: Wat ik persoonlijk opmerkelijk vond om te lezen waren de door het IMES (2006) omschreven verschillen tussen Marokkanen en Turken betreffende de vatbaarheid voor radicalisering. Zo schrijven zij bijvoorbeeld dat Turken over het algemeen een kleinere sociaal-economische achterstand hebben dan Marokkanen, en dat ze minder vaak werkloos zijn. Ook zijn Turken vaker politiek actief, zijn ze beter georganiseerd, ondernemender, oplossingsgerichter en ze doen vaker vrijwilligerswerk. Ook lijkt het erop dat ze een sterkere etnische identiteit hebben en een hechtere gemeenschap hebben dan de Marokkanen. Marokkaanse jongeren daarentegen komen veel vaker negatief in de media, ze lijken meer last te hebben van een grotere generatiekloof en ze worstelen vaak intenser dan Turken met hun identiteitsvraagstukken. Omdat de Marokkanen vaak ook minder sterk georganiseerd zijn en een minder hechte gemeenschap vormen, is daardoor ook het vinden van antwoorden voor Marokkaanse jongeren moeilijker. Ook omschrijft het IMES (2006) dat Marokkanen veelal bekend staan om hun “slachtoffermentaliteit”, waardoor ze ook moeilijker oplossingen bij zichzelf of uit zichzelf weten te vinden. Tot slot lijkt het alsof Turkse ouders meer dan Marokkaanse ouders zich ook buitenhuis verantwoordelijkheid voor hun kinderen voelen, terwijl Marokkaanse ouders dat vaak als taak van de maatschappij zien. Dit alles maakt het waarschijnlijker dat Marokkanen gevoeliger en vatbaarder zijn voor radicalisering dan Turken, al is het door de geslotenheid van de Turkse gemeenschap ook moeilijker om na te gaan in hoeverre Turkse jongeren gevoelig zijn voor radicalisering.

Wat mij persoonlijk ook een mogelijke reden van dit verschil tussen Turken en Marokkanen lijkt, is het feit dat Turken vanuit Turkije al bekend zijn met een seculiere staat, zoals ook in Nederland het geval is en daardoor beter in staat zijn een eigen plek en identiteit in de Nederlandse samenleving te verwerven. In Marokko zijn kerk en staat niet gescheiden en ik kan mij voorstellen dat om die reden Marokkanen misschien ook meer moeite hebben met het leven binnen de seculiere, democratische Nederlandse samenleving.

Betreffende etniciteit en religieuze achtergrond voegen Buijs, Demant en Hamdy (2006) hier ook nog aan toe dat er op zich vrij veel (Nederlandse) bekeerlingen betrokken zijn bij het islamitisch radicalisme in Nederland. De eerder genoemde Jason W. van de Hofstadgroep is ook een bekeerling. Zijn moeder is Nederlandse en zijn vader is een Amerikaanse militair. Jason W. heeft

beide nationaliteiten. Zijn vader heeft zich korte tijd verdiept in de wereldreligies en zodoende is Jason W. geïnteresseerd geraakt en uiteindelijk bekeerd tot het islamitische jihadi salafisme.

Gezinssituatie: Vaak wordt gedacht dat radicale jongeren uit gezinnen komen met gescheiden ouders (IMES 2006). Dit is niet juist. Wat wel een mogelijke rol zou kunnen spelen is dat veel grote allochtone gezinnen vaak in kleine woningen leven. Dit kan tot botsingen leiden, wat ook in kan houden dat jongeren vaker hun innerlijke en ruimtelijke “privacy” buitenshuis gaan zoeken.

3.5 Ontwikkelingsstadia

Het IMES (2006, blz. 17) en Buijs, Demant en Hamdy (2006, blz. 236) onderscheiden in radicaliseringsprocessen drie ontwikkelingsstadia. De verschillende soorten radicalen (links, rechts, religieus) komen ondanks de grote onderlinge verschillen hierin overeen. Buijs, Demant en Hamdy (2006) schrijven dat religieus geïnspireerde radicalen hun radicaliseringsproces vaak beginnen vanuit woede over de bedreiging van hun geloof. De ontwikkelingsstadia kenmerken zich door de mate van vertrouwen in het systeem en de daarbij horende terugtrekking in de eigen groep. In het proces van radicalisering verlopen de stappen tussen en naar de verschillende stadia doorgaans onbewust en vaak niet geheel systematisch, maar eerder chaotisch en door elkaar heen.

Het eerste stadium kenmerkt zich door een vertrouwensbreuk of een vertrouwenscrisis. Het vertrouwen in de bestaande overheid wordt sterk uitgehold, zoals IMES (2006) en Buijs, Demant en Hamdy (2006) omschrijven en er ontstaat een conflict tussen een groep (in dit geval moslimjongeren) en bepaalde machthebbers ten aanzien van bepaald beleid. Er is sprake van wantrouwen en de kritiek wordt geformuleerd in ideologische termen en er worden tegenculturele aspecten ontwikkeld in taal, gedrag en opvattingen. Buijs, Demant en Hamdy schrijven (2006, blz. 238) dat een groot deel van de Marokkaanse jongeren in Nederland zich in deze vertrouwenscrisis bevindt, óók een deel van de democratisch actieve moslims. Hun wantrouwen richt zich vooral op de media, die volgens hen symbool staan voor alle negatieve geluiden en bejegening van moslims en op de positie die bepaalde politici innemen betreffende het integratiebeleid in Nederland en daarbij de door hen ervaren “verborgen” agenda tot assimilatie.

In het tweede stadium wordt niet het beleid, maar de legitimiteit van het politieke systeem ter discussie gesteld. Dit is het stadium van het legitimiteitsconflict. Hierin wordt een alternatief ideologisch en cultureel systeem ontwikkeld dat verheven is boven het heersende politieke en sociale systeem. In het geval van radicaliserende moslims is dat het ideaalbeeld van het stichten van een kalifaat met de sharia. In deze fase worden de kritiek en de teleurstellingen over het heersende systeem omgezet in het afstand nemen of delegitimeren van het heersende politieke systeem en de samenleving en het verheerlijken van de eigen ideologie. Volgens Buijs, Demant en Hamdy (2006) gaat het in Nederland om een veel kleinere groep die zich in dit stadium bevindt. Ook lijkt het hen dat de apolitieke en de politieke salafi-stromingen zich *tussen* het stadium van de vertrouwensbreuk en het stadium van het legitimiteitsconflict bevinden. Enerzijds stellen zij het goddeloze democratische systeem ter discussie en hebben met een islamitisch kalifaat met de sharia een ander ideologisch systeem voor ogen. Anderzijds “breken” zij niet werkelijk met het democratische politieke systeem (omdat ze hier wel in vrede hun geloof kunnen praktiseren) en kiezen alleen voor terugtrekking uit de samenleving. Politieke salafi's zien de democratie zelfs als instrument om te kunnen streven naar een islamitische samenleving. Volgens Buijs, Demant en Hamdy (2006) zouden zij zich veel actiever afzetten tegen de bestaande politiek dan dat zij nu doen, wanneer zij daadwerkelijk in een legitimiteitsconflict zouden verkeren.

Het laatste stadium, de legitimiteitscrisis, kenmerkt zich door de uitbreiding van de kritiek op de samenleving en het politieke systeem, naar de personen die daaraan verbonden zijn (bevolking en politici van de democratische samenleving). Deze mensen worden als het ware ontmenselijkt, gezien als het kwaad of het duister en ze beschouwen zichzelf als verheven strijders van “het licht” en bestrijders van dat kwaad en de duisternis. Als sociale “eenheid” zijn zij geïsoleerd van

de buitenwereld en leven zij in een eigen realiteit met eigen morele codes. Buijs, Demant en Hamdy schrijven over de jihadi salafi's (2006, blz. 239):

De jihadi salafi's zijn weer een stap verder in het radicaliseringsproces: zij zitten tussen een legitimiteitsconflict en een legitimiteitscrisis in. Zij keuren de Nederlandse democratie af en willen die actief bestrijden. Zij zien een islamitisch kalifaat als een realistisch alternatief waar zij met alle middelen naar moeten streven. Ook beschouwen zij zichzelf als strijders van God die de duisternis van het ongeloof moeten bestrijden. Tegelijkertijd zijn zij nog niet geheel geïsoleerd van de buitenwereld en zijn zij nog selectief in het verketteren van personen die aan het politieke systeem verbonden zijn.

3.6 De radicale verliezer

In de literatuur van Buijs, Demant en Hamdy (2006) en van het IMES (2006) komt regelmatig het onderwerp “verlies” naar voren. Zo zegt Mustapha in “Strijders van eigen bodem” (2006, blz. 125) dat wanneer Mohammed B. Theo van Gogh niet had vermoord, hij het wellicht zelf wel had gedaan als hij daartoe de opdracht had gekregen, want “*ik verlies toch niets*”. Ook schrijven het IMES (2006, blz. 54) en Buijs, Demant en Hamdy (2006, blz. 248) dat wanneer iemand het gevoel heeft nog maar weinig te verliezen te hebben, zij sneller gevoelig zijn voor daadwerkelijke radicalisering en de persoonlijke en sociale verliezen die daarbij horen. In zijn “De radicale verliezer, over de psychologie van de zelfmoordterrorist” beschouwt Hans Magnus Enzensberger (2006) de (wereldwijde) islamitische radicalisering in het kader van de verliezen die de islam en zijn volgelingen in de afgelopen honderden jaren hebben verloren. Hij kijkt hierbij naar persoonlijke verliezen en persoonlijke kenmerken, en naar religiebrede verliezen. Daarnaast is zijn boek gericht op de Arabische radicale terrorist die in het eindstadium van radicalisering verkeert en minder op de tot nu toe beschreven nog radicaliserende moslims.

In de persoonlijke kenmerken lees ik veel overeenkomsten terug met de tot nu behandelde literatuur. Alleen beschrijft hij de kenmerken in termen van verlies. Zo schrijft hij dat het meestal om middelbaar – tot hoger opgeleide mannen gaat die in een sociaal isolement verkeren, geen aansluiting hebben kunnen vinden bij een collectief, obsessief bezig zijn met door hun ervaren achterstelling, erkenning zoeken voor hun “zijn”. Ook Enzensberger (2006) schrijft over het vaak aanwezige onvermogen tot zelfreflectie en dezelfde “vijanden” tegen wie de (moorddadige) woede is gericht: het decadente Westen, de Amerikanen, de joden en vooral ook ongelovigen. De radicale verliezer heeft persoonlijk gezien zijn aanzien, zijn identiteit en waardigheid verloren in de maatschappij waarin hij leeft. Hij schrijft ook over het “warme bad” dat radicaliserende moslimjongeren vinden als ze eenmaal in hun radicale groep zijn opgenomen en over de “grootheidswaan” die hen als groep uiteindelijk laat denken dat zij de uitverkoren strijders van het licht zijn. Volgens hem is het islamisme tot nu toe de enige beweging die bereid is geweld te gebruiken, in combinatie met het feit in staat te zijn wereldwijd te kunnen opereren. De ideologie van het islamisme is volgens hem een ideaal middel om de “radicale verliezers” te mobiliseren -en daar zijn ook de overeenkomsten weer- en erin slaagt religieuze, politieke en sociale drijfveren met elkaar te verbinden. Gelijkenis dus met in Nederland onderzochte radicaliserende moslims.

Wat ik een opvallende constatering vind, is dat Enzensberger (2006) omschrijft hoezeer de islamitische landen en het islamitisch radicalisme, eigenlijk afhankelijk zijn van het Westen. Alleen al de “spullen” die nodig zijn voor het moderne terrorisme zijn (ook historisch gezien) afkomstig uit het gehate Westen. Te denken valt aan springstof, satelliettelefoon, camera's en vliegtuigen. Met deze constatering wil ik verder gaan op zijn visie van de wereldwijde religiebrede verliezen. Deze visie geeft naast de al gestelde mogelijke verklaringen en oorzaken van islamitisch radicalisme (in Nederland), alternatieve verklaringen voor het door moslims ervaren wereldwijde verval van de islam met onder andere radicalisering als reactie daarop.

Enzensberger (2006) schrijft dat de situatie van de Arabische samenlevingen eigenlijk al sinds het eind van de 19^e eeuw niet is verbeterd. Hij baseert zich hierin op een onderzoek van de

Verenigde Naties van begin deze eeuw. Daarin is onderzocht hoe het tussen 2002 en 2004 stond met de politieke vrijheid, de economische groei, met opleiding en kennis en met de situatie en de positie van vrouwen. Op al deze gebieden zijn ernstige tekorten geconstateerd en alleen zwart Afrika lijkt op deze gebieden slechter te functioneren. Hij beschrijft in zijn boek wat de oorzaken zijn voor de, in zijn visie voor de Arabische landen kenmerkende, achterstand in kennis(overdracht) en intellect en welke verregaande gevolgen dat tot op de dag van vandaag met zich mee brengt. Te denken valt aan het hoge percentage analfabetisme, het hoge percentage “brain drain” (die intellectuelen die er wel zijn, emigreren of vluchten vaak om verschillende redenen naar het buitenland) maar ook aan de technische afhankelijkheid van het (gehate) Westen. Ook schrijft hij dat hij zich voor kan stellen dat de positie van vrouwen bijdraagt aan de globale achterstand, maar hij kan moeilijk inschatten welke effecten of gevolgen dat zouden kunnen zijn. Hij kan in zijn boek ook niet komen tot een antwoord op de vraag hoe het komt dat de Arabische wereld en de islam zodanig is “vervallen” sinds de bloeitijd daarvan. Achthonderd jaar geleden zag dat er allemaal anders uit. Toen was de Arabische wereld Europa op militair, economisch en cultureel opzicht ver vooruit. Dit is dat ideaalbeeld wat veel (radicaliserende) moslims voor ogen hebben wanneer zij denken aan hun ideologische samenleving. Enzensberger (2006) schrijft dat de huidige directe confrontatie voor de ontwortelde Arabische migranten met de Westerse samenleving leidt tot een permanente cultuurschok, ongeacht hun economische situatie daarin. Volgens hem geldt dit ook vooral voor de mannelijke emigranten. De overvloed aan goederen, meningen, economische en seksuele mogelijkheden leiden volgens hem tot een “double bind” van attractie en afwijzing, met daarbij een constante herinnering en confrontatie met de achterstand van de eigen beschaving. Deze pijnlijke confrontatie en cultuurschok kunnen ook in combinatie met de in dit hoofdstuk beschreven factoren, “triggers” zijn tot radicalisering.

Ik wil dit hoofdstuk afsluiten met de herhaalde opmerking van Enzensberger (2006) dat de globale constatering die hij beschrijft, slechts betrekking hebben op de algehele toestand. De constatering zeggen volgens hem niets over de individuele vermogens van Arabische moslims. Tot slot schrijft hij ook dat (blz. 49): *“...voor iedere met verstand begiftigde mens het vanzelfsprekend is: niet alle moslims zijn Arabieren, niet alle Arabieren zijn verliezers, niet alle verliezers zijn radicaal”*.

3.7 Dit hoofdstuk kort samengevat

Elk radicaliseringsproces kan er per individu heel anders uitzien. Verschillende individuele factoren, individuele beweegredenen en demografische kenmerken kunnen daar een rol in spelen. De individuele factoren en beweegredenen zijn wel in drie verschillende dimensies onder te brengen. Binnen de religieuze dimensie zijn jongeren vooral op zoek naar zingeving en een eigen identiteitvorming. Identiteitvorming kan voor islamitische jongeren een ingewikkeld proces zijn vanwege onder andere hun hybride identiteit en de generatiekloof met hun ouders. Veel jongeren voelen zich echter ook tweederangsburgers, ze voelen zich achtergesteld, ongelijk behandeld, niet erkend en niet gewaardeerd en hebben behoefte aan rechtvaardigheid. Deze jongeren vallen binnen de politiek-activistische dimensie. Ook zijn er jongeren die zich eenzaam voelen en nergens echt bij horen. Zij zoeken de warmte van een groep waarin zij gezien worden en meetellen. Deze jongeren horen vooral binnen de sociaal-culturele dimensie. Uit de demografische kenmerken is gebleken dat het in Nederland vaak om jong volwassen mannen (14 – 25 jaar) van Marokkaanse afkomst gaat. Radicaliseringsprocessen kennen drie stadia, namelijk de vertrouwensbreuk, het legitimiteitsconflict en de legitimiteitscrisis. Tot slot schrijft Enzensberger (2006) islamitisch radicalisme toe aan het verlies van het wereldwijde verval van de islam en de afhankelijke positie van de Arabische landen van het Westen. Nu we weten welke factoren invloed hebben op islamitisch radicalisme, kan ik in het volgende hoofdstuk aandacht besteden aan de methodiek die is ontwikkeld ter voorkoming van radicalisering bij islamitische jongeren en welke rol het maatschappelijk werk daarbij kan spelen.

Hoofdstuk 4: Empowerment

We weten nu wat islamitisch radicalisme is en ook welke beweegredenen en factoren daar van invloed op kunnen zijn. In dit hoofdstuk zal gekeken worden naar de mogelijkheden voor welzijnswerkers, om radicalisering (preventief) tegen te gaan. Er wordt beschreven wat empowerment inhoudt en waarom het geschikt is voor de begeleiding van allochtone jongeren (4.1). De methodiek die is ontwikkeld voor het tegengaan van radicalisering komt aan de orde (4.2), gevolgd door een korte beschrijving van de mogelijke rol en relevantie van het welzijnswerk bij islamitisch radicalisme (4.3). Tot slot geef ik een korte samenvatting van dit hoofdstuk (4.4). In Maatwerk nummer 3 van 2008 (blz. 20) staat een verwijzing naar informatie over de ontwikkelde methode voor het tegengaan van radicalisering.

4.1. Empowerment als methodiek

Om te beginnen zal toegelicht worden wat empowerment is en wat de kenmerken zijn bij het gebruik van empowerment als methodiek. In Dossier Empowerment, empowermentmethoden bij allochtone jongeren van Delahaj (2004) wordt een definitie van empowerment gegeven (blz. 7): *“empowerment is een proces waarbij mensen of groepen meer invloed krijgen over gebeurtenissen en situaties die belangrijk voor hen zijn”*. Ook schrijft Delahaj (2004, blz. 7) in dit onderzoek dat empowerment vaak wordt ingezet als methode ter versterking van de positie van vaak kwetsbare groepen in de samenleving zoals psychiatrische cliënten, vluchtelingen, migranten, vrouwen en gehandicapten.

Uit het hierboven genoemde onderzoek blijkt dat empowerment als methodiek een individueel niveau en een gemeenschapsniveau kent. Het individuele niveau richt zich op het sterker maken van een individu binnen de context van de eigen sociale omgeving en het gemeenschapsniveau richt zich op het sterker maken van de positie van een gemeenschap in de context van de samenleving. In het onderzoek van Delahaj (2004) wordt individuele empowerment ook beschreven als (blz. 8): *“een gevoel van persoonlijke controle, een bewustzijn van factoren die de mogelijkheid om controle uit te oefenen belemmeren of juist stimuleren en participatie om doelen te bereiken”*. Deze drie componenten worden ook wel de intrapersoonlijke, de interactionele en de gedragscomponent van empowerment op individueel niveau genoemd. Zij spelen alledrie een rol binnen de toepassing van empowerment op dit niveau. Bij empowerment op gemeenschapsniveau wordt gestreefd naar een gemeenschap die zelf initiatief neemt om te reageren op bedreigingen van de kwaliteit van leven, om de gemeenschap te verbeteren en gemeenschapsleden de mogelijkheid geeft om te participeren (Delahaj, 2004, blz. 13). Naast deze niveaus kent de empowermentmethodiek ook de onderdelen van het ontwikkelen van “macht” en “kracht”, waarbij de ontwikkeling van kracht zich richt op (het sterker maken van) de mogelijkheden en het vermogen van een individu of een groep om meer controle en invloed uit te kunnen oefenen op bepaalde situaties en de omgeving. De ontwikkeling van macht richt zich op (het sterker maken van) de mogelijkheden en het vermogen van een individu of een groep om meer controle en invloed uit te kunnen oefenen op maatschappelijke structuren en organisaties (Delahaj, 2004). Omdat empowerment gericht is op een individu of een groep in wisselwerking met een bepaalde sociale context, en elk individu, elke groep en elke sociale context weer anders is, is het dus van belang om vooraf goed na te denken over hoe de empowermentmethodiek ingezet dient te worden. *“Empowerment-interventies gaan uit van de behoeften en de krachten van de doelgroep en aangezien de behoeften en krachten van verschillende doelgroepen heel uiteenlopend kunnen zijn, kunnen verschillende empowerment-interventies ook uiteenlopen”* (Delahaj, 2004, blz. 18).

Mijn inziens zijn het ontwikkelen van kracht en macht, ook de “kracht en macht” van de empowermentmethodiek. Dit maakt dat ik zelf graag werk met deze methodiek. Ik vind het heel belangrijk om cliënten te helpen hun kracht te ontdekken, ze daar bewust en sterk van te maken, en ze te motiveren om hun kracht in te zetten om daarmee ook macht uit te kunnen oefenen op

hun sociale en maatschappelijke omgeving. Ieder mens heeft zijn eigen kracht en kwaliteiten en ik vind het altijd mooi om te zien hoe mensen daarin kunnen groeien en bloeien.

4.1.1. Empowermentmethodiek bij allochtone jongeren

Wat maakt nu dat die empowermentmethodiek ook zo geschikt is voor allochtone jongeren? Zoals ik in hoofdstuk drie al heb omschreven, worstelen veel allochtone jongeren met hun identiteit. Moslimjongeren worstelen, naast zaken als een hybride identiteit, de generatiekloof met hun ouders (en daardoor vaak een moeilijke verbinding met de Nederlandse samenleving), ook met religieuze vraagstukken en dilemma's. Delahaij (2004) beschrijft in haar onderzoek vergelijkbare kenmerken over hoe allochtone jongeren in dat ingewikkelde proces van identiteitsvorming zitten. Ze schrijft bijvoorbeeld over de adolescentieperiode waarin jongeren verkeren: een proces van fysieke, sociale en cognitieve veranderingen waarin identiteitsvorming een belangrijke ontwikkelingsstaak vormt. Ze schrijft over de behoefte van jongeren aan sociale binding, of zoals zij dat noemt, aan sociale competentie, waarin jongeren controle (kunnen) hebben over hun eigen sociale omgeving. Ze schrijft ook over problemen en uitdagingen die allochtone jongeren tegenkomen naar aanleiding van hun migratieachtergrond, van de ontwikkeling van hun etnische identiteit en de binding met de samenleving waarin zij ook tegen zaken als discriminatie, stereotypering en uitsluiting aanlopen (blz. 31). Ik zou teveel in herhaling vallen als ik de door haar genoemde aspecten van de vaak ingewikkelde identiteitsvorming van allochtone jongeren ging beschrijven. Toch zijn die aspecten, zoals ook omschreven in hoofdstuk drie, wel uitgangspunten voor de empowermentmethodiek bij allochtone jongeren.

Empowerment is in grote mate afhankelijk van de sociale context waarin individuen of groepen zich bevinden. Delahaij (2004, blz. 19) schrijft dat veel allochtone en islamitische jongeren in hun sociale context zowel als individu, maar zeker ook als gemeenschap, aanlopen tegen marginalisatie in de samenleving. Dit houdt in dat zij in de Nederlandse samenleving vaak als "randgroep" worden gezien en behandeld, waartegen zij als individuen maar ook als gemeenschap vaak eerst het tegendeel moeten bewijzen voordat ze als gelijkwaardige burgers worden gezien en behandeld. Martijn de Koning stelt in het vakblad *Zorg en Welzijn* van juni 2008 in het artikel "Jonge Moco's op zoek naar hun identiteit", dat de sociale context van islamitische jongeren ook bestaat uit de kritische vragen van autochtone Nederlanders over de islam en hun moslimidentiteit. Niet altijd hebben zij hier een antwoord op en die combinatie van de vragen en het ontbreken van een antwoord maakt dat zij daarnaar gaan zoeken. Daarnaast ervaren veel moslimjongeren, zoals al eerder benoemd, de kritische houding van veel autochtonen als een aanval op hun religie waartegen zij zich in eerste instantie moeten verdedigen. Uit deze voorbeelden blijkt dat het voor islamitische jongeren dus heel belangrijk is om een sterke en positieve identiteit te ontwikkelen, een krachtige identiteit waarmee ze macht en controle kunnen uitoefenen over hun eigen denken, voelen en handelen en dat van hun sociale context. Gezien dat de basis is waar empowerment van uitgaat, maakt deze methodiek zo geschikt voor allochtone en moslimjongeren.

Delahaij (2004) schrijft dat het voor allochtone jongeren van belang is om door middel van empowermenttrainingen kritisch inzicht te krijgen, welke invloed hun sociale context heeft op hun denken, voelen en handelen en op welke manier zij daar vaak mee omgaan en daar in de toekomst mee om zouden willen gaan. Daarbij is ook het aanleren van de hiervoor geschikte (sociale) vaardigheden van groot belang. Een ander belangrijk onderdeel van empowerment is het versterken van de eigen etnische identiteit en daarmee ook het versterken van een positief (zelf)beeld en van de kansen en de mogelijkheden die zij met hun etnische identiteit hebben in de samenleving. Ook het stimuleren van participatie van allochtone jongeren in de Nederlandse samenleving heeft een belangrijke rol in de empowerment van allochtone jongeren voor het versterken van hun binding met de samenleving. In de samenleving worden veel allochtone

jongeren geconfronteerd met discriminatie en stereotypering. Door middel van empowerment kunnen zij leren hier mee om te gaan, waarbij het tegengaan van negatieve invloed van discriminatie en stereotypering en het versterken van het gevoel van de eigen persoonlijke controle hierover belangrijke factoren zijn van de empowerment. Tot slot schrijft Delahaij (2004) dat *“de empowerment van etnische groepen binnen de samenleving zou een verminderde marginalisatie als gevolg kunnen hebben. Empowerment op groepsniveau zou dus ook van toepassing kunnen zijn voor preventie van marginalisatie van allochtone jongeren”*. Omdat de hierna beschreven empowermentmethodiek zich vooral richt op preventie en het tegengaan van radicalisering wil ik met dit citaat deze paragraaf afsluiten, maar ook de verbinding leggen met de volgende paragraaf.

4.2 Tegengaan van radicalisering door versterking van de (moslim)identiteit

Deze paragraaf is een weergave van de methodiekbeschrijving “Methodiek Empowerment van moslimjongeren” (2007), geschreven door het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders (SMN) in samenwerking met het Inspraakorgaan Turken (IOT) en het Surinaams Inspraakorgaan (SIO). Hierna zal ik deze bronnen aanduiden als “SMN”, “IOT” of “SIO”.

De aanleiding voor het ontwikkelen van deze methodiek waren de in hoofdstuk twee beschreven nationale en internationale gebeurtenissen. Met name de moord op Theo van Gogh en de daarop volgende verdere polarisatie in de Nederlandse samenleving waren voor deze samenwerkingsverbanden van verschillende etnische minderheidsgroepen reden om samen een masterplan te ontwikkelen voor het bevorderen van maatschappelijke binding en het tegengaan van radicalisering, met als titel “Niet naast elkaar, maar met elkaar”. In Nederland zijn zeven samenwerkingsverbanden, waaronder het SMN, SIO en het IOT. Deze samenwerkingsverbanden overleggen ook regelmatig met het kabinet over beleidskwesties binnen het Landelijk Overleg Minderheden (LOM). In de methodiekbeschrijving van het SMN (2007) wordt beschreven dat het huidige integratiedebat in Nederland door veel moslims wordt ervaren als een directe aanval op het geloof zelf en dat veel moslims hierdoor een defensieve houding hebben aangenomen. Deze defensieve houding kan leiden tot radicalisering. De centrale vraag voor het SMN, IOT en SIO hierbij is hoe de islambeleving en de islamitische identiteit van moslimjongeren zich verhoudt tot de kernwaarden en de grenzen van de democratische rechtstaat (blz. 5). De empowermentmethodiek die zij hebben ontwikkeld sluit daar dan ook bij aan. Het doel van de methodiek is het versterken van de eigen identiteit van moslimjongeren binnen de democratische normen en waarden van de samenleving. Ook het versterken van hun weerbaarheid achten zij een urgente zaak. Het SMN, het OIT en het SIO (2007) hebben alledrie een vergelijkbare aanpak voor hun empowermentmethodiek. Omdat deze scriptie zich vooral richt op Marokkaanse jongeren, zal ik de methodiekbeschrijving van het SMN proberen zo volledig mogelijk weer te geven. Wezenlijke verschillen tussen de methodiek van het SMN en het OIT en SIO zal ik ook toelichten.

4.2.1 De aanpak van het SMN

Het SMN (2007) schrijft dat Marokkaanse jongeren zich steeds bewuster worden en zijn, van hun moslimidentiteit. Zij verklaren dit vanuit interne en externe factoren. Interne factoren zijn vergelijkbaar met de factoren die passen bij de in het vorige hoofdstuk beschreven religieuze dimensie: jongeren (her)ontdekken hun geloof en zijn op zoek naar zingeving en spiritualiteit. Omdat de jongeren, zoals eerder beschreven, vaak geen antwoord kunnen krijgen van hun vaak analfabete, laag opgeleide ouders en van de imam en de moskee, gaan zij op zoek op internet naar antwoorden waarbij ze in aanraking kunnen komen met radicale ideeën. De externe factoren die het SMN (2007) als verklaring geeft voor de toegenomen belangstelling van Marokkaanse jongeren voor de islam, is de toon van de nationale berichtgeving over de islam. Daarnaast worden ze geconfronteerd met kritische vragen over de islam binnen de samenleving. Jongeren die zoekende zijn naar hun eigen religieuze identiteit, ervaren deze berichtgeving en de moeilijke

vragen, als een aanval op hun geloof. Zij zullen zich daarom verdedigen en versterken daarmee hun identificatie met de islam, aldus het SMN (2007).

Het doel van de ontwikkelde empowermentmethodiek is (SMN, 2007, blz. 8): *“het versterken van de zelfperceptie en het zelfbewustzijn van Marokkaanse moslimjongeren en de overdracht van de benodigde kennis en technieken, zodat zij hun plaats als moslim in de Nederlandse samenleving sterker kunnen maken en zelfbewuster worden”*. Het SMN (2007) heeft deze methodiek behalve voor (Marokkaanse) moslimjongeren, ook ontwikkeld voor welzijnsorganisaties en jongerenwerkers die mogelijk in aanraking kunnen komen of zijn, met (potentiële) radicaliserende moslimjongeren. Het SMN (2007) heeft binnen de empowermenttrainingen die zij verzorgen, gekozen voor peer-education. Dit houdt in dat de trainingen worden gegeven door trainers en voorlichters uit de eigen groep. Dit omdat uit de praktijk vaak blijkt dat mensen meer accepteren en aannemen van mensen die dichtbij hun eigen situatie en ervaringen staan dan van mensen die daar verder vanaf verkeren. In dit geval gaat dat dus om islamitische jongeren die islamitische jongeren trainen, coachen en voorlichten.

4.2.2 De empowermentmethodiek van het SMN

De empowermentmethodiek van het SMN bestaat uit bijeenkomsten en workshops. Het is een methodiek ter preventie van radicalisering. De trainingen worden daarom op initiatief van het SMN (of een mogelijke andere organisatie) georganiseerd. Voordat echter een empowermenttraining wordt georganiseerd, is het van belang om vast te stellen en te exploreren wat de reden of de aanleiding is van het organiseren van een dergelijke training. Naar aanleiding daarvan kan volgens het SMN (2007) pas nagedacht worden over de te bespreken thema's. Het SMN schrijft dat het van belang is om al bij het nadenken over deze te bespreken thema's, de jongeren te betrekken zodat zij hun aandeel daarin kunnen leveren zodat de empowermenttraining zoveel mogelijk aansluit bij hun leefwereld en de dilemma's en hulpvragen die zij daarover hebben.

Hulpvragen en dilemma's van jongeren die aan de orde kunnen komen, zijn onder andere (SMN, 2007, blz. 7):

- 1) Wat houdt de islam in en wat betekent die voor mij persoonlijk?
- 2) Hoe moet ik reageren op mensen die mijn islamitische identiteit negatief beoordelen?
- 3) Hoe ga ik om met niet-moslims in Nederland?

Uitgangspunten bij deze dilemma's en hulpvragen zijn (SMN, 2007, blz. 7):

- 1) Verklaren van de religieuze zoektocht onder moslimjongeren, binnen de grenzen van rechtsstaat
- 2) Vergroten van de weerbaarheid van moslimjongeren vanuit de waarden en regels van de rechtsstaat en de islam
- 3) Vinden van antwoorden op extremisme, radicalisme en intolerantie vanuit de islam en islamitische bronnen
- 4) Toepassen van peer-education bij de versterking van kritisch vermogen en nieuw leiderschap onder jongeren
- 5) Constructief en open benaderen van vragen en dilemma's waarmee moslimjongeren worstelen.

Omdat het mij vanuit de methodiekbeschrijving niet duidelijk is wat mogelijke redenen of aanleidingen kunnen zijn voor het organiseren van een training, heb ik deze vraag voorgelegd aan de heer Habib el Kaddouri. De heer El Kaddouri is beleidsmedewerker bij het SMN en heeft meegewerkt aan de methodiekbeschrijving van het SMN. In ons gesprek gaf hij aan dat het verzoek om een training te organiseren, vaak vanuit jongeren zelf komt, met bovengenoemde hulpvragen. Vaak komen deze jongeren uit hun eigen grote landelijke netwerk. Tevens komt het voor dat er vanuit gemeenten het verzoek komt om een training te organiseren.

Na het vast stellen van de thema's die tijdens de training belicht zullen worden, dient de doelgroep concreet te worden vastgesteld. Elke training kan namelijk net weer een ander soort groep betreffen, zodat ook elke training of interventie weer anders aangepakt moet worden en uit

kan pakken, zoals beschreven in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk. Bij het vaststellen van de doelgroep wordt ook gekeken naar mogelijke groepen die ook direct of indirect met het thema te maken hebben. Om de juiste jongeren te selecteren, adviseert het SMN (2007) intakegesprekken te voeren. Er worden vertegenwoordigers uit de doelgroep(en) geselecteerd die betrokken worden bij de opzet van de training. Het SMN (2007) schrijft dat diversiteit binnen de uiteindelijke groep van belang is, wat inhoudt dat er bijvoorbeeld op gelet moet worden dat er zowel mannen als vrouwen en zowel liberalen als salafisten in de groep aanwezig zullen zijn. Zij adviseren tevens een minimum van 10 en een maximum van 40 deelnemers aan te houden. Omdat het voor mij ook onvoldoende duidelijk was hoe de jongeren precies bij het SMN terecht komen voor een empowermenttraining, heb ik dit de heer El Kaddouri gevraagd. In veel gevallen is het zo dat jongeren zichzelf melden met de behoefte aan een training. Dan moet er echter vaak wel nog een grotere groep samengesteld worden, waarvoor jongeren worden “geworven”. Het SMN doet dit vooral via hun eigen grote netwerk en sociale kaart. Maar ook door bijvoorbeeld te adverteren op plaatsen (zoals internetsites) waar veel moslimjongeren komen. Op die manier proberen zij moslimjongeren te bereiken, ze attent, geïnteresseerd en gemotiveerd te maken voor de trainingen. Tijdens het intakegesprek dat met elke potentiële deelnemer gevoerd wordt, worden de wederzijdse verwachtingen naast elkaar neer gelegd: passen de verwachtingen van de jongeren bij de verwachtingen van het SMN? Wanneer dat niet het geval is, kan door beide partijen van deelname worden afgezien. De heer El Kaddouri heeft overigens een verandering in de motivatie van de jongeren waargenomen, om deel te willen nemen aan de trainingen. Nu hebben jongeren vooral zingevinghulpvragen, maar in de jaren na de aanslagen in 2001 tot ruim na de moord op Theo van Gogh in 2004, hadden de jongeren vooral “geagiteerde” hulpvragen naar aanleiding van de maatschappelijke onrust over moslims.

Bij het opzetten van een empowermenttraining kan er heel goed samengewerkt worden met andere organisaties. Dit kan voordelen hebben in het kader van het delen van expertise, maar ook bij het delen van de kosten van de gehele training. Naast het bepalen van mogelijke samenwerkingspartners zullen er ook geschikte interne en externe trainers en een coördinator geselecteerd moeten worden. Een coördinator moet naast het coördineren van de organisatie, ook uiteindelijk de training leiden en een vertrouwenspersoon en aanspreekpunt voor de deelnemers zijn. Een coördinator dient dus te worden geselecteerd op vaardigheden die hierbij van belang zijn. Hetzelfde geldt voor de te selecteren (peer) trainers uit de eigen groep. Zoals het SMN (2007) schrijft, is radicalisering van moslimjongeren een gevoelig onderwerp en is het van groot belang dat de deelnemers zich veilig en vertrouwd voelen bij de trainers en vrijheid en ruimte krijgen en ervaren om zich open te stellen over dit gevoelige onderwerp. Net als de coördinator, moeten ook de trainers zeer zorgvuldig op hun vaardigheden geselecteerd worden om de basis van respect, openheid en vertrouwen te waarborgen. Vanuit de methodiek-beschrijving werd mij onvoldoende duidelijk wat de methodische taken zijn van deze peer – trainers; ook daar heb ik de heer El Kaddouri naar gevraagd. De heer El Kaddouri vertelde mij dat veel jongeren vaak moeilijk kunnen praten over hun dilemma’s en moeilijk hun emoties kunnen uiten. De peer-trainers hebben de taak om door middel van bijvoorbeeld het dieper ingaan op wat de jongeren vertellen, met doorvragen, uitdagen en spiegelen, openheid en bewustwording bij de jongeren te prikkelen en te stimuleren. Ook is het de taak van de trainers om de identiteit en de weerbaarheid van de jongeren te versterken door de jongeren bijvoorbeeld (soms op muzisch agogische wijze) te laten ontdekken waar hun kracht en hun macht ligt. De externe trainers die worden uitgenodigd, richten zich vooral op theoretische kennisoverdracht. Wanneer duidelijk is wat het thema is, welke doelgroepen en wat de verdere betrokken partijen zijn, kan het programma ingevuld worden. De training bestaat uit een heel weekend, waarbij de training verdeeld wordt over vijf dagdelen, waarbij de meeste inspanning ingepland dient te worden op de zaterdag. Het SMN (2007) schrijft dat het belangrijk is om tijdens de training inspannende en ontspannende activiteiten goed af te wisselen.

Het SMN streeft middels hun training de volgende resultaten na (2007, blz. 8):

- 1) De deelnemers hebben zich door de training verdiept in de positie die zij als moslim innemen en willen innemen in de Nederlandse samenleving.
- 2) De deelnemers hebben zich een (zelf)kritische, onderzoekende en communiceerbare houding eigen gemaakt als het gaat om hun islamitische identiteit en hun plek in de Nederlandse samenleving.
- 3) De deelnemers hebben geleerd hoe zij kunnen reflecteren op en omgaan met eigen dilemma's en met verwachtingen van hun omgeving.
- 4) De deelnemers hebben kennis opgedaan en zijn geïnspireerd geraakt door de training.
- 5) De deelnemers hebben de peer-methode aangeleerd om andere jongeren te kunnen informeren en te inspireren.

Ook voor de samenleving streeft het SMN (2007) met hun empowermenttrainingen resultaten na. Voorbeelden daarvan zijn een grotere, assertieve en verantwoordelijke betrokkenheid van de jongeren als burgers van de samenleving, deelname aan maatschappelijke en politieke activiteiten, en meer verspreiding van kennis en inzicht onder hulpverleners. Wat betreft knel- en aandachtspunten binnen de methodiek benoemt de heer El Kaddouri vooral dat ze (het SMN) vaak het programma te vol plannen, of een te lage bezetting hebben, waardoor vaak tijdnoed ontstaat. Hierdoor is er niet altijd voor elke deelnemer dezelfde tijd, ruimte en aandacht die ze wél graag zouden willen geven. Ook benoemt de heer El Kaddouri dat ze zich beter zouden kunnen voorbereiden op het selecteren van externe trainers. Het gebeurt een enkele keer dat een externe trainer met zijn of haar theorie niet goed aansluit bij de (behoefte van) de jongeren. Hierover zegt hij dat ze in sommige gevallen zich beter hadden moeten voorbereiden en soms niet hadden moeten kiezen voor een voor hen onbekende externe trainer.

Voorafgaand of aan het begin van de empowermenttrainingen wordt iemand verantwoordelijk gesteld voor verslaglegging van de training, waarvan alle deelnemers en andere betrokken partijen achteraf een kopie krijgen. Ook wordt de training afgesloten met een evaluatieronde waarin deelnemers hun feedback kunnen geven. Na afloop van de training vindt ook een evaluatiegesprek plaats tussen alle organiserende partijen. De uitkomsten van de evaluaties worden schriftelijk terug gekoppeld aan de deelnemers. Soms wordt er vervolg gegeven aan de trainingen in de vorm van nazorg. Inmiddels is er ook een vervolgtraining op deze training ontwikkeld. Voor meer informatie hierover verwijs ik graag naar de internetsite van het SMN. Tot slot zijn er bij het organiseren van deze trainingen ook praktische aandachtspunten waarbij stilgestaan dient te worden. Voorbeelden zijn de tijdsinvestering die de voorbereiding en de training zelf zal inhouden, de personele inzet, de locatie, overige aanwezige faciliteiten, de vanzelfsprekendheid van halal eten en de tijd die beschikbaar moet zijn om het gebed te verrichten.

4.2.3 De verschillen in aanpak tussen het SMN, het IOT en het SIO

Het SMN (2007) schrijft in hun aanpak niet direct over het betrekken van anderen bij de empowermenttrainingen, behalve de moslimjongeren zelf. Het meest opvallende verschil tussen het SMN, het IOT en het SIO vond ik dan ook dat de laatste twee daar wel voor kiezen.

Het IOT (2007) richt zich vanaf het begin van hun empowermenttraining op moslimjongeren én hun ouders. Zij hebben bewust gekozen voor de deelname van ook de ouders, omdat zij van mening zijn dat ouders een cruciale rol kunnen spelen bij het voorkomen van radicalisering van jongeren, wanneer zij hier handvatten voor hebben. Het IOT schrijft ook (2007, blz. 14) dat ouders in de Turkse cultuur een gezaghebbende status hebben, waardoor zij ook een belangrijke invloed kunnen hebben op de meningsvorming van hun jongeren en hun jongeren mogelijk weerbaarder kunnen maken tegen kritische vragen van autochtonen en tegen de radicale boodschap. Deze benadering van het IOT (2007) komt mijn inziens dichtbij de contextuele

methodiek of de contextuele benadering. De contextuele methodiek gaat uit van de kracht van (onzichtbare) familiebanden en (onzichtbare) loyaliteit ten aanzien van familieoorsprong (De Mönnink, 2004, blz. 281). Contextueel werken is dan ook zeer geschikt binnen de interculturele hulpverlening, juist omdat veel allochtonen (en moslims) uit de zogenaamde “wij-culturen” of “fijnmazige culturen” komen, waarbij de normen en waarden van de familie bepalend zijn voor het doen en laten van een individu. Naast empowerment denk ik persoonlijk ook dat het betrekken van de familie en de sociale context van een moslimjongere een belangrijke invloed kan hebben op diens identiteitsvorming en diens religieuze, politieke en sociale vraagstukken. Zoals in hoofdstuk drie omschreven, is radicalisering een sociaal gebeuren (ook door sociale uitsluiting), waarbij juist ook de afwezigheid van ouders vaak een belangrijke rol speelt bij het vinden van antwoorden. Wanneer ouders gemotiveerd zijn om te participeren in de empowermenttrainingen, zou dat kunnen betekenen dat bijvoorbeeld de generatiekloof, de hybride identiteit en de gespleten loyaliteit van en tussen jongeren en ouderen (deels) overbrugd kunnen worden. Hierdoor zouden enkele “risicofactoren” verkleind kunnen worden die invloed kunnen hebben op radicaliseringsprocessen.

De empowermenttraining van het SIO (2007) bestaat uit verschillende bijeenkomsten. Zij streven er net als het IOT (2007) naar, dat er ook andere gezinsleden bij de bijeenkomsten aanwezig zijn. Dit komt echter niet zo duidelijk naar voren zoals dat bij het IOT (2007) het geval is. Wat ik een opvallend aspect vind in de training van het SIO (2007, blz. 22), is dat zij één van de bijeenkomsten gebruiken om autochtone jongeren en moslimjongeren met elkaar in gesprek te brengen, met als doel dat zij met elkaar komen tot het respectvol uitwisselen van elkaars normen en waarden. Daarnaast is het ook voor de moslimjongeren een goede oefening om, onder begeleiding, zich weerbaar op te stellen met hun eigen etnische en religieuze identiteit, wanneer hen kritische vragen worden gesteld. Ik denk dat het heel waardevol is voor zowel de moslimjongeren als de autochtone jongeren om met elkaar in gesprek te gaan. Mijn inziens is dat ook de weg die het integratiedebat in Nederland zou moeten inslaan. Wat ik wel opmerkelijk vind in dit onderdeel van de methodiekbeschrijving van het SIO (2007), is dat zij wel schrijven over een goede voorbereiding van de moslimjongeren op het debat met de autochtone jongeren, maar dat dit andersom niet zo lijkt te zijn. In het kader van de aanpak van het SIO (2007), lijkt mij dat deze empowermentmethodiek ook goed gecombineerd kan worden met de groepsmethode. Bij de groepsmethode helpen doelgerichte groepservaringen het eigen sociale functioneren te verbeteren en om weerbaarder om te kunnen gaan met bijvoorbeeld samenlevingsproblemen (de Mönninck, 2004, blz. 300).

Naar mijn mening is er binnen de hulpverlening te weinig bekend over hoe om te gaan met islamitisch radicalisme en deze empowermentmethodiek ter preventie daarvan. Het is mijns inziens een maatschappelijk probleem (wat alleen maar groter kan worden als het huidige integratiedebat in Nederland op de huidige toon gevoerd blijft worden), het is een politiek agendapunt en dus vind ik dat er meer aandacht aan besteed moet worden binnen de hulpverlening. Daarom wordt in de volgende paragraaf kort ingegaan op de rol die het welzijnswerk hierin kan spelen en wat de relevantie is van islamitisch radicalisme voor het welzijnswerk. Tenslotte is het de missie van het welzijnswerk om te bevorderen dat mensen als mens én als burger in onze samenleving tot hun recht komen (Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker, 2006, blz. 10). En daarom geldt die missie zeker voor die islamitische jongeren die vatbaar zijn voor radicalisering en dreigen van de samenleving verwijderd te raken.

4.3 De rol en relevantie van het welzijnswerk bij radicalisering

Het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement (hierna enkel COT genoemd) heeft in januari 2008 een onderzoek afgerond naar de rol die eerstelijns werkers kunnen spelen bij zowel islamitische als rechtsradicalisering. In dat onderzoek hebben zij derhalve ook onderzocht welke rol en relevantie het welzijnswerk (en daarbinnen de jeugdhulpverlening) speelt.

Het COT (2008, blz. 76) schrijft dat het welzijnswerk sinds de aanslagen van 11 september 2001 in New York en de moord op Theo van Gogh in toenemende mate te maken heeft gekregen met polarisatie en soms ook met (islamitische) radicalisering. Voorbeelden hiervan zijn 1) de algemene maatschappelijke verruwing en verharding, 2) zorgen over discriminatie van moslims, 3) zorgen over interculturele verhoudingen, 4) een toegenomen invloed van religieus bewustzijn van moslimjongeren en 5) botsingen tussen normen, waarden en culturele verschillen. Dit zijn aspecten in onze huidige samenleving waarin veel welzijnswerkers hun taak herkennen om bij te dragen aan sociale binding en het tegengaan van maatschappelijke tegenstellingen. Het ontbreekt hen echter vaak aan kennis en handvatten om het probleem überhaupt te herkennen en aan te kunnen pakken, zoals ook Forum-medewerker Rob Witte stelt in de nieuwsbrief van Zorg en Welzijn van 19 maart 2009. Het COT (2008, blz. 82) heeft tijdens het onderzoek gemerkt dat men zich binnen het welzijnswerk wel bewust is van de rol die zij hebben bij het tegengaan van radicalisering, al hebben zij ook geconcludeerd dat het onderwerp bij veel instellingen voor welzijnswerk eigenlijk nog niet echt leeft of op de agenda staat. Zij die er wél mee bezig zijn, zoeken de oplossing vooral in een actievere houding ten aanzien van de problematiek waar moslimjongeren mee worstelen. Empowerment wordt ook in het onderzoek van het COT (2008, blz. 82) genoemd als een mogelijke richtlijn voor de hulpverlening aan moslimjongeren. Hoewel het welzijnswerk wel een rol voor zichzelf ziet weggelegd bij het tegengaan van radicalisering, is de bereidheid om radicalisering te signaleren en om dat vervolgens te melden aan gemeente of politie een stuk kleiner. Dit onder andere in het kader van de vertrouwensrelatie die jongerenwerkers hebben opgebouwd met de jongeren of uit angst voor de eigen veiligheid.

Het COT (2008) heeft in dit onderzoek onder andere geïnventariseerd in welke mate (een aantal) Bureaus Jeugdzorg en het Ouder Kind Centrum in Amsterdam een rol spelen bij het tegengaan van radicalisering. Zij schrijven hierover (blz. 95) dat Bureau Jeugdzorg vooral een signaleringsrol heeft, maar dat zij volgens het COT ook zeker een rol zouden moeten hebben in het plegen van mogelijke interventies, gericht op het voorkomen van verdere radicalisering. Dit bijvoorbeeld ook met een koppeling naar ouders van radicaliserende jongeren als opvoedingsondersteuning. Toch hebben de benaderde Bureaus Jeugdzorg aangegeven dat radicalisering niet als specifieke problematiek wordt “belegd” binnen de organisatie. In het actieplan tegen radicalisering van Amsterdam Slotervaart heeft het Ouder Kind Centrum (OKC) een rol toebedacht gekregen, zo schrijft het COT (2008, blz. 96). Het OKC richt zich op preventie in de zin van het tegengaan van het dichotome wereldbeeld dat veel (jonge) kinderen meekrijgen van hun ouders en de media. Zij richten hun aandacht daarbij op aspecten van opvoeding als het overdragen van normen en waarden, in hun contact met ouders en kinderen.

Mijn inziens heeft het onderwijs ook een hele belangrijke signaleringsrol bij het voorkomen en tegengaan van radicalisering, maar ik zou teveel uitweiden wanneer ik daar dieper op in zou gaan. De rol van het onderwijs is echter ook omschreven in het onderzoek van het COT (2008).

Het COT (2008, blz. 89) schrijft dat zij een belangrijke rol zien van het welzijnswerk bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Zij schrijven dat het welzijnswerk in algemene zin kan bijdragen aan het tegengaan van frustratie en vervreemding. Met specifieke doelgroepen kan het welzijnswerk specifiek preventief werken om bijvoorbeeld bestaande vooroordelen en het gebrek aan vertrouwen in de samenleving aan te pakken. Tijdens mijn stage bij het Bureau voor Gelijke Behandeling heb ik verschillende preventieve voorlichtingen gegeven aan verschillende doelgroepen. Tijdens die voorlichtingen heb ik gemerkt hoe belangrijk het is om vanuit mijn positie als (toekomstig) maatschappelijk werker zaken als vooroordelen en diversiteit bespreekbaar te maken en om in dialoog te gaan. Ook onderzoekster Amy-Jane Gielen zegt in een artikel op de website van Zorg en Welzijn (28-05-2008) dat zij voor sociaal werkers vooral een rol ziet weggelegd in de preventieve fase. Daarbij maakt zij ook de opmerking dat ze bang is dat sociale professionals jongeren die al geradicaliseerd zijn, niet meer weten te bereiken. Tijdens

mijn literatuuronderzoek ben ik ook niet concreet iets tegengekomen over hulpverlening aan de jongeren die al in een vergevorderd stadium van radicalisering verkeren. Ik denk persoonlijk ook niet dat zij zelf nog vrijwillig geholpen willen worden. Wel heb ik gelezen (IMES, 2006, blz. 101) over de rol die moskeeën en moskeebesturen hierin kunnen spelen. Opvallend daarin vond ik het feit dat veel moskeeën bang lijken te zijn voor de AIVD. Zodra zij signalen oppikken van jongeren met radicaliserende ideeën binnen hun eigen moskee, verbieden zij deze jongeren om terug te komen. De salafi-jihadi jongeren “zwerven” daardoor vaak van moskee naar moskee, waardoor het mijns inziens ook moeilijker wordt om hen nog te bereiken. Ik denk dat een belangrijke rol is weggelegd voor moskeebesturen, om in samenwerking met gemeenten, ouders, welzijnsorganisaties en onderwijs, nog te proberen de overtuigingen van de salafi-jihadi's te beïnvloeden.

Wat betreft knelpunten en behoeften benoemt het COT (2008, blz. 93) dat zij tijdens hun onderzoek regelmatig hebben gehoord dat de opleidingen tot welzijnswerker en/of jongerenwerker vaak tekort schieten als het gaat om dergelijke actuele maatschappelijke vraagstukken. Ook is er behoefte aan meer landelijke richtlijnen en overleg over de opgedane kennis en methoden.

4.4 Dit hoofdstuk kort samengevat

Empowerment is een methodiek die omschreven wordt als “*een proces waarbij mensen of groepen meer invloed krijgen over gebeurtenissen en situaties die belangrijk voor hen zijn*”. Empowerment kent twee niveaus: het gemeenschapsniveau en het individuele niveau. Het individuele niveau richt zich op individuen waarbij gewerkt wordt aan een krachtiger gevoel van persoonlijke controle, een krachtiger bewustzijn van factoren die de mogelijkheid om controle uit te oefenen belemmeren of juist stimuleren en het bevorderen van participatie waardoor doelen beter bereikt kunnen worden. Op gemeenschapsniveau wordt gestreefd naar een gemeenschap die zelf initiatief neemt om te reageren op bedreigingen van de kwaliteit van leven, om de gemeenschap te verbeteren en leden van de gemeenschap de mogelijkheid te geven om te participeren. Empowerment richt zich daarnaast ook op de ontwikkeling van kracht en macht. De reden dat empowerment goed aansluit bij allochtone jongeren, ligt vooral in de complexe identiteitsvorming die veel allochtone jongeren kennen. Veel jongeren zijn zoekende naar hun identiteit, in samenhang met hun etnische en religieuze achtergrond binnen de Nederlandse samenleving. Empowerment stimuleert dat ze actief gaan ontdekken waar hun persoonlijke kracht en macht ligt en de kracht en de macht van de gemeenschap waartoe ze behoren. Dit ter versterking van hun etnische en/of religieuze identiteit. Het SMN heeft een empowermentmethodiek ontwikkeld voor met name Marokkaanse moslimjongeren tegen radicalisering, door middel van versterking van hun moslimidentiteit en hun plaats in de Nederlandse samenleving. Deze empowermenttrainingen worden vanwege het gevoelige karakter van het onderwerp, zeer zorgvuldig voorbereid en uitgevoerd. De methodiek heeft als doel “*het versterken van de zelfperceptie en het zelfbewustzijn van Marokkaanse moslimjongeren en de overdracht van de benodigde kennis en technieken, zodat zij hun plaats als moslim in de Nederlandse samenleving sterker kunnen maken en zelfbewuster worden*”. Het IOT en het SIO hebben een vergelijkbare empowermentmethodiek voor het tegengaan van radicalisering. Uit het onderzoek van het COT blijkt dat er een tweedeling is in de aandacht die welzijnsinstellingen hebben voor radicalisering. Veel instellingen hebben radicalisering niet zozeer als problematiek in de aandacht staan, maar erkennen wel hun rol als het gaat om signalering en preventie van radicalisering. Andere instellingen hebben het onderwerp al wel meer geïntegreerd in hun hulpverlening. Het COT en Amy-Jane Gielen zien vooral een grote rol voor het welzijnswerk weggelegd in de preventieve fase en het COT schrijft ook dat instellingen als Bureau Jeugdzorg meer zouden kunnen betekenen als het gaat om het plegen van interventies ter preventie van verdere radicalisering. Omdat ik graag ook in de praktijk op kleine schaal wilde ervaren in hoeverre islamitisch radicalisme leeft in de samenleving, heb ik mensen op micro-, meso- en macroniveau vragen voorgelegd over dit onderwerp. Het volgende hoofdstuk zal hier een weergave van zijn.

Hoofdstuk 5: Een kleinschalig veldonderzoek op micro-, meso- en macroniveau

Omdat ik geïnteresseerd was in hoeverre radicalisering van islamitische jongeren “leeft” in de samenleving, heb ik op kleine schaal (drie) inventariserende interviews gehouden op micro-, meso- en macroniveau. De vragen die ik deze mensen heb voorgelegd zijn terug te vinden in de bijlagen van deze scriptie. Ook zijn de vragen terug te lezen in de onderstaande uitwerking van deze interviews. Ik ben mij ervan bewust dat één individu per niveau geen representatieve onderzoeksgegevens oplevert. Deze interviews zijn dan ook puur een kleine inventarisatie, wat een individu op micro-, meso- en macroniveau mogelijk kán vinden, denken en weten over radicalisering. In dit laatste hoofdstuk zijn de interviews uitgewerkt in de volgorde van micro-niveau (5.1), mesoniveau (5.2) en macroniveau (5.3), met tot slot een korte samenvatting (5.4).

5.1 Een interview op microniveau

Voor dit interview heb ik gesproken met mevrouw Ouardia. Zij is geboren in Nederland, ze is van Marokkaanse herkomst en ze heeft beide nationaliteiten. Zij is moslima en draagt dit middels het dragen van hoofddoek ook uit. Zij is 20 jaar oud en ze is burger van Lelystad. Zij volgt de HBO opleiding Sociaal Juridische Dienstverlening. Ik heb haar gevraagd of zij bereid was om met mij over dit onderwerp in gesprek te gaan omdat ik bekend ben met haar religieuze bewustzijn in combinatie met haar betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving. Het leek mij een bijzonder waardevolle aanvulling op mijn scriptie om van een moslima zelf te horen hoe zij als individu aankijkt tegen het probleem van islamitische radicalisering in de Nederlandse samenleving. Tijdens het interview heeft zij ook veel van haar eigen ervaringen en gevoelens met mij gedeeld.

Mevrouw Ouardia vindt het als moslima in eerste instantie moeilijk om antwoord te geven op de vraag wat zij verstaat onder radicalisering van islamitische jongeren. Zij vindt het namelijk erg jammer dat radicaliserende moslimjongeren ten koste van “alles en iedereen” hun ideaalbeeld willen nastreven. Onder (religieuze) radicalisering van islamitische jongeren verstaat zij dat “islamitische jongeren koste wat kost een samenleving willen creëren waarin de islam uitgeoefend kan worden zoals zij dat willen”. Op de vraag naar welke factoren volgens haar mogelijk van invloed kunnen zijn op radicalisering van islamitische jongeren, benoemt zij met name het doen en laten van politicus Geert Wilders en de vrijheid die hij daarvoor krijgt. Zijn manier van handelen en zijn uitspraken komen volgens haar de Nederlandse samenleving niet ten goede. Ze vindt dat zijn uitspraken wederzijds haat zaaien. De vergelijking van de islam met de zeer vernietigende tsunami heeft haar diep gekwetst. Zij vraagt zich hardop af wat de reden is dat hij nu bezig is met de film Fitna II. Ze is van mening dat hij (daarmee) moslims in Nederland (en wereldwijd) provoceert, uitlokt en hen daarmee verder het harnas in jaagt, terwijl zij zelf alleen maar in vrede en harmonie met haar medemens wil leven en haar geloof wil kunnen uitoefenen. Ook vertelt ze hoezeer zij gebeden heeft toen Fitna I uitkwam, opdat er geen (islamitische) rellen en aanslagen gepleegd zouden worden. Naast Geert Wilders noemt zij ook discriminatie en uitsluiting van moslims in de Nederlandse samenleving als factor. In dit kader vertelt zij over haar eigen ervaringen en gevoelens: ook zij heeft het gevoel dat haar Marokkaanse naam maakt dat zij niet overal gelijke kansen krijgt en dat haar hoofddoek haar in sommige gevallen belemmert. Dit gevoel over haar hoofddoek betreurt ze zeer omdat ze voor zichzelf volledig achter het dragen van haar hoofddoek staat. Een laatste factor die volgens haar van invloed kan zijn op radicalisering, is dat zij het gevoel heeft dat alle moslims, wereldwijd, over één kam geschoren worden en dat dit met name door de media versterkt wordt. Zij krijgt via de media vaak het gevoel dat alle moslims wreed zijn. Hier voegt zij nog aan toe dat ze zich ervan bewust is dat het inderdaad moslims waren die bijvoorbeeld de aanslagen in New York gepleegd hebben, maar dat de schuld daarvan onterecht op de islam als religie wordt geschoven. Ook benoemt zij meerdere malen dat zij vindt dat de positieve kanten van de islam of van moslims in Nederland, te weinig in de media worden belicht.

Op de vraag waaraan zij radicalisering van islamitische jongeren zou herkennen, antwoordde ze dat het belangrijk is om praktiserende jongeren van radicaliserende jongeren te onderscheiden. Vaak wordt een moslim op uiterlijke kenmerken (met een baard, zijn broek boven zijn enkels en/of een islamitisch gewaad), al snel als radicaliserend bestempeld terwijl het vaak “gewoon” om een praktiserende moslim gaat die geen radicaliserende ideeën heeft. Zij zou radicalisering herkennen aan bepaalde uitingen over bijvoorbeeld het rechtvaardigen van het gebruik van geweld uit naam van de islam.

Hoewel zij zelf alle radicale en extremistische ideeën afkeurt, kan zij zich wel goed voorstellen dat moslimjongeren in het huidige klimaat in Nederland de kans lopen in een radicaliseringsproces te raken. Uit het interview blijkt ook uit meerdere vragen dat zij van mening is dat de samenleving van grote invloed is op islamitische radicalisering. Geert Wilders en de politieke vrijheid die hij krijgt, heb ik hier al eerder genoemd. In dit kader haalt zij een ervaring van een vriendin aan: zij bedekt haar hele lichaam op haar gezicht na. Niet lang geleden ging zij boodschappen doen en werd ze door een vrouw op straat aangesproken met de vraag of ze misschien verdwaald was. Toen ze vroeg waarom de vrouw dat zei, kreeg ze als antwoord dat ze haar in een klooster zouden moeten stoppen, zoals “wij” dat hier met nonnen doen. Mevrouw Ouardia kan zich voorstellen dat, wanneer dit vaak genoeg gebeurt in de samenleving, moslimjongeren vanzelf in opstand komen omdat ze zich telkens weer in een hoek gedrukt voelen. Wat betreft de invloed van de samenleving, benoemt ze ook dat zij hoopt dat moslims én niet-moslims in Nederland op positieve wijze meer gebruik gaan maken van die vrijheid van meningsuiting en van de media die we in de Nederlandse samenleving kennen; laten zien hoe graag de meeste moslims gewoon volwaardig medeburger van Nederland willen zijn en hoe we respectvol met elkaar kunnen samenleven.

Zoals al eerder benoemd, vindt zij radicalisering van islamitische jongeren een probleem, want “een samenleving waarin je niet weet of je wel veilig bent of niet, is een gigantisch probleem”. Ook hier vertelt zij over haar eigen beleving en gevoel van veiligheid direct na de moord van Theo van Gogh. Dit was in de tijd van de ramadan en de moskee die zij destijds bezocht, werd beveiligd door de politie uit angst voor aanslagen op moskeeën. Dit gaf haar als moslima, na de islamitisch extremistische moord op Theo van Gogh, een onaangenaam en onveilig gevoel. Voor het tegengaan van islamitische radicalisering refereert zij aan president Obama van de VS: hij draagt wereldwijd een vreedzaam beleid uit ten aanzien van moslims, ten aanzien van de vrijheid van godsdienst en ten aanzien van respect voor elkaar. Mevrouw Ouardia is van mening dat het belangrijk is dat meer “vooraanstaande figuren” dit zouden moeten doen, waarbij zij ook verwijst naar minister-president Balkenende. Zij vindt dan ook dat de politiek een grotere rol en vooral een duidelijkere voorbeeldfunctie op zich zou moeten nemen wat betreft respectvol met elkaar omgaan, de interculturele problemen die wij in Nederland kennen en ten aanzien van (islamitische en extreemrechtse) radicalisering. Voor de hulpverlening ziet zij met name een rol in het objectief, oprecht en zonder vooroordelen hulp en steun blijven bieden aan allochtonen in Nederland, waarmee de hulpverlening bijdraagt aan het verbeteren van het klimaat in de samenleving. Mevrouw Ouardia belicht de rol die individuen kunnen spelen bij het tegengaan van radicalisering vooral vanuit de rol van individuele moslims: zij zouden als individuen meer uit kunnen dragen dat zij dankbaar zijn voor de kansen die zij hier in Nederland wél hebben, waar ze die in het land van herkomst waarschijnlijk niet gehad zouden hebben. Opnieuw benadrukt zij hier haar eigen gevoelens bij: zij voelt zich gezegend door in een land als Nederland op te groeien met de kansen die zij hier heeft gekregen, tot ze de persoon geworden is die zij nu is. Moslims zouden als individuen meer en beter voor zichzelf en hun geloof moeten opkomen, en meer en beter het tegendeel op de negatieve berichtgeving uit kunnen dragen. Zij kunnen als individu hun sociale omgeving steunen en stimuleren door “niet een slachtofferrol te spelen”, maar een positieve draai proberen te geven aan deze dilemma’s in de samenleving. Uit eerdere vragen blijkt

dat ze voor het autochtone individu een meer vreedzame en respectvolle rol ziet om samen te komen tot een harmonieuze samenleving. Voor de islamitische gemeenschap ziet zij vooral een rol weggelegd voor het begeleiden van jongeren die wel voor zichzelf willen opkomen, maar niet goed weten hoe, of daardoor (dreigen te) radicaliseren. Ook heeft zij herhaaldelijk gedurende het interview aangegeven dat zij van mening is dat er vanuit de islamitische gemeenschap méér actie ondernomen moet worden om Nederland(ers) duidelijk te maken dat moslims in vrede en respect, als gelijkwaardige en volwaardige burgers in Nederland willen leven.

5.2 Een interview op mesoniveau

Omdat ik geïnteresseerd was in hoeverre een (jeugd)hulpverlener bekend is met en denkt over het onderwerp radicalisering van islamitische jongeren, heb ik mijn vragen voorgelegd aan de heer Hans van Oort, beleidsmedewerker van Bureau Jeugdzorg Lelystad.

De heer Van Oort verstaat onder radicalisering van islamitische jongeren dat zij zich afsluiten voor het heersende wereldbeeld dat in dialoog met elkaar tot stand is gekomen. Zij sluiten zich daarvoor af en staan alleen nog open voor hun eigen geloofsopvattingen, hun eigen wereldbeeld, standpunten en uitgangspunten. De heer Van Oort vindt het moeilijk om antwoord te geven op de vraag welke factoren mogelijk van invloed zouden kunnen zijn op radicalisering van moslimjongeren. Wel denkt hij dat wanneer een groep in een isolement geplaatst wordt, dit kan leiden tot radicalisering. Ook verwacht hij dat jongeren meer kans lopen te radicaliseren wanneer zij weinig opleiding hebben genoten en kansarm zijn. Aan de andere kant is hij wel bekend met het feit dat plegers van bijvoorbeeld de aanslagen in Londen vaak een goede opleiding en/of een goede baan hadden, wat ervoor zorgt dat hij twijfelt over zijn antwoord. Op de vraag waaraan hij radicalisering van moslimjongeren zou herkennen, antwoordt hij dat hij dit alleen zou kunnen wanneer iemand stellige opvattingen heeft en geen interesse toont in de opvattingen van anderen.

Ik heb de heer Van Oort de vraag voorgelegd of hij zich voor kan stellen dat moslimjongeren radicaliseren. Hier heeft hij een duidelijk antwoord op: hij kan zich dat niet voorstellen. Hij benadrukt dat dit niet alleen geldt voor moslims die zich niet kunnen vinden in onze samenleving, maar dat hij het zich in het algemeen niet kan voorstellen dat sommige mensen de opvatting hebben hun medemens te moeten bestrijden vanuit een geloofsopvatting. Hij benoemt hierbij als voorbeeld ook Wilders die zijn pijlen richt op de moslims in ons land, maar ook de katholieken en protestanten in Noord-Ierland. Het doet hem middeleeuws aan om de scheiding tussen kerk en staat niet te maken en hij stelt dat het vaker voorkomt dat men maatschappelijke problemen verdoezelt onder de naam van geloofsopvatting. De heer Van Oort denkt niet dat de samenleving van invloed is op radicalisering van moslimjongeren. Wel vindt hij dat radicalisering in het algemeen een probleem vormt. Niet alleen radicalisering van moslimjongeren, maar hij benoemt bijvoorbeeld ook dierenactivisten die radicaliseren. Ook stelt hij dat er gradaties zijn in welke mate mensen radicaliseren, en dat deze gradaties van invloed zijn in welke mate radicalisering een probleem is. Hij denkt dat het een kleine groep betreft die in extreme situaties andere mensen bedreigt. De heer Van Oort denkt dat radicalisering van islamitische jongeren niet altijd te voorkomen is. Hij ziet bij het tegengaan van radicalisering vooral een rol weggelegd voor de maatschappij: met elkaar normale fatsoensopvattingen uitdragen, waarin anderen niet gestigmatiseerd worden, waarin iedereen kansen gegeven wordt en waarin respect, ook voor andersdenkenden, het sleutelwoord is. Ook is hij van mening dat een bijdrage in het tegengaan van radicalisering ligt in het zien van de toegevoegde waarde van elkaar.

Ik heb de heer Van Oort vragen voorgelegd over welke rol hij weggelegd ziet voor de politiek, voor de hulpverlening, voor het individu en voor de moslimgemeenschap. Voor de politiek ziet hij een geringe rol, maar wel een heel belangrijke. Hij vindt dat de politiek een voorbeeldfunctie uit zou moeten dragen om respectvol met elkaar om te gaan. Volgens hem is die

voorbeeldfunctie momenteel ver te zoeken. Hij vindt dat in de politiek het niet durven benoemen van problemen met allochtonen is doorgeschoten naar grove taal over kernwaarden van anderen. Voor de hulpverlening ziet hij ook een geringe maar belangrijke rol. Hij zegt hierover dat hij binnen de hulpverlening de tendens ziet dat steeds meer bepaald wordt door “incidentenpolitiek” wat onder andere ook dreigt te gaan naar het registreren op etniciteit. Hij is van mening dat hulpverleners zich hier duidelijker tegen kunnen verzetten. Voor het individu ziet hij bij het tegengaan van radicalisering een heel belangrijke rol weggelegd, waarbij hij refereert aan het individu dat massaal stemt op politieke partijen die volgens hem “kort door de bocht” duidelijkheden geven, waartegen men (als individu) zich duidelijker kan verzetten. Een terugkeer naar meer verdraagzaamheid zou volgens hem de samenleving ten goede komen. Hij gelooft zelf dat er na deze periode waarin niemand een blad voor de mond neemt over allochtonen, weer evenwicht gevonden zal worden. Voor de islamitische gemeenschap ziet hij vooral een voortrekkersrol weggelegd: de heer Van Oort is van mening dat zij niet zouden moeten blijven hangen in oude opvattingen, maar dat zij zich moeten richten op de samenleving waarin zij leven en daarin tot dialoog en ontwikkeling komen.

5.3 Een interview op macroniveau

Op macro niveau heb ik de heer Leo Caniëls, fractievoorzitter van het CDA in Lelystad, benaderd met dezelfde vragen als mevrouw Ouardia en de heer Van Oort: in hoeverre is een politicus bekend met radicalisering van islamitische jongeren en hoe denkt hij of zij daarover. Ik ben de heer Caniëls echter vergeten de laatste vraag voor te leggen over de rol die hij ziet weggelegd voor de islamitische gemeenschap in Nederland.

De heer Caniëls verstaat onder de radicalisering van islamitische jongeren dat zij “met een oneigenlijk beroep op de koran, legitimatie zoeken om vaak met geweld diep ingrijpende veranderingen in de samenleving na te streven, die een bedreiging van onze democratische rechtsorde vormen”. Daarbij merkt hij ook op dat wanneer moslimjongeren in een radicaliseringsproces zitten, zij een houding ontwikkelen die gekenmerkt wordt door compromisloosheid en ook de confrontatie zoeken met diegenen die hen in de weg staan. Als factoren die mogelijk van invloed kunnen zijn op radicalisering van islamitische jongeren noemt hij: indoctrinatie door fanatieke religieuze leiders, cultuurverschillen tussen de verschillende generaties moslims, sterke hiërarchie binnen het gezin met een dominante rol voor de mannelijke gezinsleden, geen sociale controle buiten het gezin en een laag of geen opleidingsniveau, waardoor zij moeilijk werk vinden. Hij zou radicalisering van islamitische jongeren herkennen aan het koesteren van geweld via bijvoorbeeld internet, aan het zonder enige reden in groepsverband bedreigen van anderen en aan bepaalde kledij.

De heer Caniëls kan zich wel voorstellen dat sommige moslimjongeren radicaliseren. Hij denkt dat veel van hen zich niet begrepen voelen in onze samenleving en dat zij teleurgesteld zijn in de verwachtingen die zij hadden van de samenleving. De heer Caniëls denkt tevens dat de samenleving voor een deel van invloed kan zijn op radicalisering van moslimjongeren, waarbij hij refereert aan sommige stromingen binnen onze samenleving die, volgens hem op oneigenlijke gronden, de autochtone bevolking bang maken voor “het gevaar van de islamitisering” van onze samenleving. Hij maakt hierbij de opmerking dat hij ook zeker een bijdrage ziet voor de media, die volgens hem culturele spanningen uitvergroot. Tevens voegt hij hieraan toe dat hij van mening is dat we in Nederland te lang hebben getolereerd dat sommige allochtonen niet integreerden en dat er te lang veel allochtonen bij elkaar en in te grote concentraties in achterstandswijken gehuisvest werden. Op de vraag of hij radicalisering van islamitische jongeren een probleem vindt, antwoordde de heer Caniëls dat hij elke vorm van radicalisering een probleem vindt omdat radicalisering de samenleving kan ontwrichten. En wanneer dat het geval zou zijn, zouden we in een spiraal van geweld terecht komen, waarbij de staat de rol van een politiestaat

zou krijgen. Hier maakt hij de opmerking bij dat er politiek gezien de laatste jaren steeds meer regels zijn gekomen die volgens hem bijvoorbeeld de burgerrechten of de privacy beperken.

De heer Caniëls zegt dat hij bij het tegengaan van radicalisering van islamitische jongeren, vooral gelooft in het in gesprek gaan met de allochtone gemeenschap, in het hen als volwaardige burgers tegemoet treden en via buurthuizen, politie en scholen informatie verzamelen over groepen die dreigen te radicaliseren. Bij het tegengaan van radicalisering van islamitische jongeren ziet hij een belangrijke rol weggelegd voor de (lokale) politiek. Hij benoemt het samen met “ketenpartners” (politie, onderwijs, jeugdhulpverlening) ontwikkelen van een geïntegreerde aanpak, gericht op het betrekken van de allochtone gemeenschap bij onze samenleving. Als voorbeelden noemt hij: het trainen van jongeren in democratisch leiderschap, het tegengaan van schooluitval, het stimuleren van positieve rolmodellen, het organiseren van voorlichtingsactiviteiten op scholen én het voorlichten en trainen van diverse professionals, het stimuleren van (gelijke) kansen in de samenleving en tot slot, het bevorderen van een dialoog tussen verschillende etnische en religieuze groepen. Voor de hulpverlening ziet hij vooral een signaleringsrol weggelegd. Het individu heeft volgens de heer Caniëls vooral een rol in het elkaar aanspreken op vormen van radicalisering en elkaar te leren respect te hebben voor anderen, ongeacht tot welk geloof zij zich aangetrokken voelen.

5.4 Dit hoofdstuk kort samengevat

Mevrouw Ouardia heeft vooral haar visie op islamitische radicalisering gegeven, in het kader van de onrust die is ontstaan in Nederland tussen moslims en niet-moslims na de moord op Theo van Gogh. Zij benadrukt de invloed die politicus Wilders volgens haar kan hebben op radicalisering van moslimjongeren. Ook is zij van mening dat de media, discriminatie en uitsluiting van moslims in de samenleving, hier invloed op kunnen hebben. De heer Van Oort zoekt factoren die van invloed kunnen zijn op radicalisering vooral in het isolement waarin sommigen verkeren en een kansarme positie in de samenleving. Hij denkt niet dat de samenleving van invloed is op islamitische radicalisering, wel vindt hij elke vorm van radicalisering een probleem voor de samenleving. De heer Caniëls benoemt verschillende mogelijke factoren die van invloed kunnen zijn op radicalisering, waaronder cultuurverschillen tussen generaties moslims en indoctrinatie van fanatieke religieuze leiders. Hij denkt dat vooral sommige stromingen binnen onze samenleving die angst zaaien voor de islam, invloed kunnen hebben op de radicalisering van moslimjongeren. Ook de media speelt hierin volgens hem een rol. Hij ziet in elke vorm van radicalisering het gevaar van een ontwrichting van de samenleving. Mevrouw Ouardia kan zich wel voorstellen dat moslimjongeren in het huidige klimaat radicaliseren. De heer Van Oort kan zich niet voorstellen dat mensen radicaliseren, in geen enkele vorm van radicalisme. De heer Caniëls kan zich ook wel voorstellen dat veel moslimjongeren zich niet begrepen voelen in de samenleving en dat sommigen daardoor kans lopen te radicaliseren. Mevrouw Ouardia ziet voor de politiek, voor de hulpverlening, voor het individu en de moslimgemeenschap vooral een rol weggelegd in het vreedzamer en respectvoller met elkaar omgaan en dit vooral ook met elkaar meer en beter uitdragen. De heer Van Oort benoemt voor het tegengaan van radicalisering: het uitdragen van respect, normale fatsoensopvattingen en gelijke kansen, als sleutelwoorden. Voor de politiek ziet hij hierin een voorbeeldfunctie weggelegd. De hulpverlening zou zich volgens hem duidelijker kunnen verzetten tegen stigmatisering in de eigen sector; het individu zou zich volgens hem duidelijker kunnen verzetten tegen politieke partijen die “kort door de bocht” duidelijkheden geven. Voor de moslimgemeenschap ziet hij vooral een voortrekkersrol waarin zij zich richten op de samenleving waarin zij wonen en komen tot ontwikkeling en dialoog. De heer Caniëls ziet hij in het tegengaan van radicalisering voor de politiek vooral een rol weggelegd in het ontwikkelen van een aanpak gericht op het betrekken van allochtonen bij de samenleving, het in dialoog gaan en blijven met de allochtone gemeenschap. Voor de hulpverlening ziet hij vooral een signaleringsrol en voor het individu de verantwoordelijk om medeburgers aan te spreken op het uitdragen van respect voor elkaar en eenieders religieuze overtuiging.

Hoofdstuk 6: Conclusies en aanbevelingen

Met de conclusie ben ik beland op het punt waarop ik terug kan kijken naar de geschreven hoofdstukken en antwoord kan geven op de probleemstelling: Welke factoren kunnen van invloed zijn bij radicalisering van islamitische jongeren in de Nederlandse samenleving?

Uit hoofdstuk twee blijkt vooral de toenemende polarisatie in Nederland en een toenemend dichotoom (wereld)beeld bij de allochtone én autochtone bevolking. Ook wordt er uitgelegd dat radicalisering een proces is waarbij een individu steeds minder vertrouwen heeft in de samenleving en in het politieke systeem en daar ook steeds meer afstand van neemt door zich van de samenleving af te zonderen. De islam (in Nederland) kent veel verschillende religieuze en politieke stromingen. Alleen een kleine groep orthodoxe moslims, ook wel salafisten genoemd, zondert zich van de samenleving af omdat zij zo weinig mogelijk met de democratische samenleving te maken willen hebben. Door deze afzondering verkeren zij in een zeker radicaliseringsproces. Ook blijkt dat islamitisch radicalisme en islamitisch extremisme niet exact hetzelfde zijn. Lang heb ik zelf gedacht dat de termen “radicaal” en “extremist” op hetzelfde neerkwamen, dus dat vond ik een opvallende conclusie. Betreffende hoofdstuk twee zou ik de volgende aanbevelingen willen geven voor eenieder die zich op micro-, meso- en macroniveau bevindt:

- Tegengaan van verdere polarisatie en dichotome wereldbeelden, bijvoorbeeld door het voorkomen en bestrijden van discriminatie en vooroordelen, op micro-, meso- en macroniveau.
- Zorg dragen voor een toenemende dialoog en toenemend contact (sociale participatie) tussen moslims en niet-moslims in Nederland, door op alle drie de niveaus actief contact en verbinding met elkaar te organiseren en te stimuleren. Hierdoor kunnen mensen elkaar letterlijk en figuurlijk weer beter leren verstaan, waardoor wederzijds respect en vertrouwen toenemen, en sommige mensen zich wellicht minder genoodzaakt voelen afstand te nemen van de samenleving.

Met name hoofdstuk drie geeft antwoord op de probleemstelling. Hieruit blijkt dat de factoren die bij kunnen dragen aan radicalisering van moslimjongeren terug te vinden zijn in een religieuze dimensie, een politiek-activistische dimensie en een sociaal-culturele dimensie. Vaak begint een radicaliseringsproces wanneer een individu gaat zoeken naar zijn of haar (religieuze) identiteit, als reactie op gevoelens van achterstelling en politiek onrecht of bij sociale uitsluiting of isolement. Wat mij verraste, waren de vele verwijzingen naar de relatie tussen Geert Wilders en radicalisering van moslimjongeren. Daaruit blijkt ook wel de grote rol die de maatschappij speelt bij (verdere) radicalisering van islamitische jongeren. Ook verschillende demografische kenmerken waaronder leeftijd, geslacht en de Marokkaanse herkomst, *kunnen* van invloed zijn op radicalisering. De migratieachtergrond heeft een zekere invloed op hun identiteitsvorming en op hun plaats in de samenleving, wat invloed kan hebben op vatbaarheid voor radicalisering. Radicalisering kent drie ontwikkelingsstadia, namelijk 1) een vertrouwensbreuk, 2) een legitimiteitsconflict en 3) een legitimiteitscrisis. Naar aanleiding van hoofdstuk drie wil ik de volgende aanbevelingen geven voor eenieder die zich op micro-, meso- en macroniveau bevindt:

- Open staan en meer begrip en aandacht hebben voor de ingewikkelde identiteitsvorming van moslimjongeren, door hier vanuit meso- en macroniveau meer aandacht aan en bekendheid over te geven in de samenleving.
- Met elkaar zorg dragen voor een minder vijandig politiek en sociaal klimaat jegens moslims, door op elk niveau duidelijker uit te dragen wat de waarde is van Artikel 1 van de Grondwet voor onze samenleving en dat ook “vrijheid van meningsuiting” grenzen kent.
- Tegengaan van sociale isolatie van (radicaliserende) moslimjongeren, door participatie van moslimjongeren in de samenleving te bevorderen.

Hoofdstuk vier beschrijft de empowermentmethodiek die het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders (SMN) heeft ontwikkeld, ter versterking van de weerbaarheid en de identiteit van moslimjongeren in de Nederlandse samenleving. De methodiek omschrijft dat

wanneer moslimjongeren zich beter bewust zijn van hun persoonlijke kracht en macht, zij minder vatbaar zullen zijn voor radicale ideeën en weerbaarder zijn voor negatieve bejegening vanuit de samenleving. Ook beschrijft dit hoofdstuk wat de rol en de relevantie is van het welzijnswerk ten aanzien van radicalisering van moslimjongeren. Wat mij daarbij echt opviel was de onbekendheid van deze problematiek in het welzijnswerk. Uit hoofdstuk vier blijkt dat het welzijnswerkers vaak aan kennis en handvatten ontbreekt om radicalisering van islamitische jongeren überhaupt te herkennen (signaleren), terwijl zij daarin een grote rol zouden kunnen spelen. Ook kan het welzijnswerk een grote preventieve rol spelen in het tegengaan van verdere radicalisering en polarisatie, juist ook omdat welzijnswerkers wél goede methodische vaardigheden bezitten die zij hiervoor kunnen inzetten én omdat de missie van het welzijnswerk aansluit bij de problematiek van radicalisering van islamitische jongeren. Daarom zou ik voor het welzijnswerk, maar ook voor het onderwijs en voor moskeebesturen (mesoniveau), de volgende aanbeveling willen doen:

- Zorg, door middel van voorlichting aan en training van professionals, voor meer bekendheid over de factoren die van invloed kunnen zijn op radicalisering van moslimjongeren, zodat zij beter bij kunnen dragen aan het tegengaan en het signaleren van radicalisering van moslimjongeren.
- Bevorderen van een groter draagvlak voor de methodische mogelijkheden ter preventie van radicalisering van moslimjongeren, door meer bekendheid te geven aan de empowermentmethodiek van het SMN.

Voor hoofdstuk vijf heb ik drie individuen die zich op micro-, meso- en macroniveau bevinden, vragen voorgelegd over radicalisering van moslimjongeren. Het doel van deze interviews was voor mij om op kleine schaal te inventariseren in welke mate radicalisering van moslimjongeren als probleem leeft en bekend is in de samenleving. Dit heb ik gedaan op het niveau van een individu op microniveau, van een professional op mesoniveau en van een politicus op macroniveau. Wat mij daaruit opviel was dat zij verschillende antwoorden gaven op de vraag naar de factoren die volgens hen mogelijk van invloed kunnen zijn op radicalisering van moslimjongeren, wat tevens de probleemstelling van deze scriptie is. Ook verschillen zij onderling in opvatting over de rol die de samenleving speelt bij dit probleem en verschillen zij onderling in de mate waarin zij zich kunnen inleven in de afzondering van de samenleving die radicaliserende moslimjongeren zoeken. Wel benoemen zij alledrie dat het belangrijk is om de dialoog met elkaar aan te blijven gaan en om respect naar elkaar toe uit te blijven dragen, ter preventie van verdere radicalisering van moslimjongeren in de Nederlandse samenleving. Ook zijn zij van mening dat vooral de politiek daarin een voorbeeldfunctie zou moeten nemen. Naar aanleiding van de interviews kan ik concluderen dat het onderwerp bij de mensen aan wie ik mijn vragen heb voorgelegd, wel leeft en bekend is, maar dat dit heel individueel bepaald is. Persoonlijk denk ik dat het goed zou zijn wanneer men in Nederland bij het tegengaan van radicalisering (in het algemeen), meer met elkaar zou moeten gaan samenwerken. Mijn aanbeveling naar aanleiding van dit hoofdstuk luidt dan ook:

- Het creëren van meer verbinding en samenwerking tussen micro-, meso- en macroniveau, bij het verbeteren van het sociale klimaat en het tegengaan van verdere radicalisering in Nederland. Ik ben van mening dat hierin vooral een actieve rol ligt voor de (lokale) politiek, door vanuit hun voorbeeldfunctie hierover contact te leggen met eerstelijns werkers en moskeeën en van daaruit contact te leggen met individuen.

Tot slot wil ik graag benoemen dat ik mijn scriptie met heel veel plezier en voldoening heb geschreven. Ik heb het als een bijzonder boeiend onderwerp ervaren en ik vind het jammer dat ik er niet meer over heb kunnen schrijven. Ook hoop ik van harte dat ik met mijn scriptie, vanuit het maatschappelijk werk, een bijdrage kan leveren aan het tegengaan van verdere tegenstellingen in de Nederlandse samenleving en verdere radicalisering in het algemeen, maar in het bijzonder van islamitische jongeren, door voor meer bekendheid over het onderwerp te zorgen.

Bijlage 1:

Interviewvragen over de empowermentmethodiek aan de heer Habib el Kaddouri, beleidsmedewerker SMN, ten behoeve van hoofdstuk vier.

1. Als ik het goed heb begrepen bestaat deze empowermentmethodiek uit preventieve trainingen en bijeenkomsten, die op jullie eigen initiatief (of andere organisaties/instellingen) georganiseerd worden en waarvoor door de organisatie, jongeren uitgenodigd worden. Klopt dit?
2. Wat kan een reden / aanleiding / signaal zijn om zo een training te organiseren?
3. Komen jongeren ook zélf met een hulpvraag bij jullie aan, waarna een dergelijke training georganiseerd kan worden?
4. Hoe en waar worden deelnemers "geworven"?
5. Hoe kunnen jongeren gemotiveerd worden om uit intrinsieke motivatie aan de trainingen deel te nemen?
6. Wat doen de (peer)trainers precies in de methodiek? Wat is de methodische taak van de (peer)trainers? Hoe of op welke manier prikkelen zij dat jongeren tot meer bewustwording komen over hun identiteit binnen de context van de Nederlandse samenleving?
7. Zijn er door het SMN tot nu toe knelpunten en aandachtspunten opgemerkt in deze methodiek?
8. En tot slot:
Wat zouden volgens u aandachtspunten zijn voor welzijnswerkers, om radicalisering te signaleren?

Bijlage 2:

Interviewvragen Lelystad: Radicalisering van islamitische jongeren, ten behoeve van hoofdstuk vijf.

1. Wat verstaat u onder radicalisering van islamitische jongeren?
2. Welke factoren zouden volgens u van invloed kunnen zijn op radicalisering van islamitische jongeren?
3. Waaraan zou u radicalisering van islamitische jongeren herkennen?
4. Kunt u zich voorstellen dat moslimjongeren radicaliseren? Waarom wel / Waarom niet? > toelichten!
5. In hoeverre denkt u dat de samenleving van invloed is op radicalisering van islamitische jongeren?
6. Vindt u radicalisering van islamitische jongeren een probleem? Waarom wel / niet? Wanneer wel / niet? > toelichten!
7. Hoe zou radicalisering van islamitische jongeren volgens u tegen gegaan kunnen worden?
8. Welke rol ziet u hierin voor de politiek weggelegd?
9. Welke rol ziet u hierin voor de hulpverlening weggelegd?
10. Welke rol ziet u hierin voor het individu weggelegd?
11. Welke rol ziet u hierin voor moskeeën / de islamitische gemeenschap weggelegd?

Bronvermelding:

Literatuurlijst

- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, *Van Dawa tot Jihad: de diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde*, Den Haag, december 2004.
- Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, *Jaarverslag 2005*, Den Haag, april 2006.
- Binnenlands Bestuur. (2009). *Ook Amsterdam-Zeeburg pakt radicalisering aan*. <http://www.binnenlandsbestuur.nl/nieuws/2009/02/ook-amsterdam-zeeburg-pakt-radicalisering-aan.107037.lynkx>. 03-02-2009. Geraadpleegd op 09-02-2009.
- Binnenlands Bestuur. (2009). *Folder "herken de radicale moskee"*. <http://www.binnenlandsbestuur.nl/nieuws/2009/03/folder-herken-de-radical-moskee.110980.lynkx>. 20-03-2009. Geraadpleegd op 23-03-2009/
- Buijs, F., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Cadat, M. (2006). Democratie is een incorporerende kracht. Frank Buijs over islamitisch radicalisme. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, oktober 2006, pp. 12 – 15. Utrecht: MOVISIE
- Centrum Criminaliteitspreventie Veiligheid. (Z.J.) *Radicalisering*. http://www.hetccv.nl/dossiers/Samenleven_en_wonen/Radicalisering/?more. Geraadpleegd op 14-01-2009.
- Charifi, A. & Kaddouri el, H. (Red.) (2007). *Methodiek Empowerment van moslimjongeren. Hoe zet ik een succesvol empowerment programma op?* Utrecht: Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders (SMN); Inspraakorgaan Turken (IOT); Surinaams Inspraakorgaan (SIO).
- COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement. (2006). *Tussen feiten, beelden, en gevoelens: verslag van een verkennend onderzoek naar polarisatie en radicalisering in zes gemeenten in het politiedistrict Breda*. Den Haag.
- Delahaij, R. (2004). *Dossier empowerment. Empowermentmethoden bij allochtone jongeren*. Utrecht: FORUM, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.
- Endt van – Meijling, M. (2003). *Met nieuwe ogen. Werkboek voor de ontwikkeling van een transculturele attitude* (Tweede, herziene druk). Bussum: Coutinho.
- Enzensberger, H. (2006). *De radicale verliezer. Over de psychologie van de zelfmoordterrorist*. Amsterdam: Cossee.
- Groen, J. & Kranenberg, A. (14 maart 2009). De deur op een kier. *De Volkskrant*, pp 35.

- Ham, M. & Uitermark, J. (2007). De grondwet is mijn sharia. Tariq Ramadan wil de mindset van moslims doorbreken. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, nummer 10, oktober 2007, pp. 4-7. Utrecht: MOVISIE.
- Ham, M. (2008). Een kwestie van identiteit. Onderzoekster Amy-Jane Gielen over radicalisering bij rechtse en moslimjongeren. *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, nummer 5, mei 2008, pp. 4 – 7. Utrecht: MOVISIE.
- In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, uitgevoerd door Stichting Nationaal Centrum voor Wetenschap en Technologie. (Z.J.). <http://www.kennislink.nl>, vakpagina Maatschappijwetenschappen, salafisme. Geraadpleegd op 15-02-2009.
- Jagt, N. (2008). *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker* (Tweede druk). Utrecht: Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (NVMW).
- Khadra, Y. (2006). *Aanslag*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Maghreb Magazine. (2007). *Methodiek tegen radicalisering van jongeren*. <http://www.maghrebmagazine.nl/2007/10/18/methodiek-tegen-radicalisering-van-jongeren/>. 18-10-2007. Geraadpleegd op 29-01-2009.
- Metro. (28 november 2008). Aanpak radicalisering taak lokale overheid. *Metro*.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2007). *Actieplan polarisatie en radicalisering 2007- 2011*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, e.a. (2008). *Operationeel Actieplan Polarisation en Radicalisering 2009*. Z.Pl.
- Mönnink, H. de. (2005). *De gereedschapskist van de maatschappelijk werker. Handboek Multimethodisch Maatschappelijk Werk* (Tweede, lichtgewijzigde druk). Maarssen: Elsevier Gezondheidszorg.
- Parool, het. (26 september 2009). Marcouch: radicalisering nog te veel een taboe. *Het Parool*. Amsterdam.
- Parool, het. (5 februari 2009). Bestrijden radicalisering in Slotervaart werkt. *Het Parool*. Amsterdam.
- Patty, E. (2008). *Cheppib: Welzijnswerkers weten niet met moslimjongeren om te gaan*. http://www.zorgwelzijn.nl/portal/portlets/ts/ge/news_singleeditorschoice1/news.portlet.07-04-2008. Geraadpleegd op 06-03-2009.
- Patty, E. (2008). *Salafisten haten in naam van Allah*. <http://zorgwelzijn-prod.ordina-eas.nl/web/Actueel/Nieuws/Salafisten-haten-in-naam-van-Allah.htm>. 08-05-2008. Geraadpleegd op 06-03-2009

- Patty, E. (2008). *Sociaal werkers weten radicalen niet te bereiken*. <http://zorgwelzijn-prod.ordina-eas.nl/web/Actueel/Nieuws/Sociaal-werkers-weten-radicalen-niet-te-bereiken.htm>. 28-05-2008. Geraadpleegd op 06-03-2009.
- Pietersen, R. (18 oktober 2007). Moslimjongeren weten niet wat ze aan moeten met het Nederlanderschap. *Trouw*. <http://meer.trouw.nl/nieuws-en-debat/training-om-radicalisme-te-voorkomen>. Geraadpleegd op 09-03-2009.
- Pietersen, R. (22 januari 2009). Radicalisering is een beproeving. *Trouw, De Verdieping*, pp. 21 – 23. Amsterdam: PCM.
- Pietersen, R. (23 februari 2009). Elke groep bestaat uit individuen. *Trouw, De Verdieping*, pp. 17 – 19. Amsterdam: PCM.
- Pietersen, R. (6 maart 2009). Geef ons een tikje vertrouwen. Succesvolle moslimjongeren krijgen de kans niet om rolmodel te zijn. *Trouw*, pp. 7. Amsterdam: PCM.
- Pietersen, R. (30 maart 2009). Brochure over salafisme: “bang makend broddelwerk”. *Trouw*, pp. 5. Amsterdam: PCM.
- Pietersen, R. (4 april 2009). Angst overheerst in discussie over salafisten. *Trouw*, pp. 7. Amsterdam: PCM.
- Pouw, P. (2008). Jonge Moco's op zoek naar hun identiteit. *Zorg + Welzijn Magazine*, nummer 6, juni 2008. Amsterdam: Reed Business.
- Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders. (2008). *Project “Tegengaan radicalisering door Versterking Identiteit”*. <http://www.smnnet.nl/project.php?id=13>. Geraadpleegd op 29-01-2009.
- Scholte, M. (2008). Jongeren. *Maatwerk. Vakblad voor maatschappelijk werk*, juni 2008, pp. 20. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Silke, A. (2003), Becoming a terrorist, in A. Silke (ed.), *Terrorists, victims, and society: psychological perspectives on terrorism and its consequences*, pp. 29-53. Chichester: Wiley
- Sloodman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies Universiteit van Amsterdam.
- Steehouder, M. e.a. (1999). *Leren communiceren. Handboek voor mondelinge en schriftelijke communicatie* (vierde, geheel herziene druk). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Sweers, A. (2009). *Meer deskundigheid nodig bij aanpak radicale jongeren*. <http://www.zorgwelzijn.nl/web/Service/Nieuwsbrief.htm>. Geraadpleegd op 19-03-2009.
- Vereniging van Nederlandse Gemeenten. (Z.J.) “Tools” voor gemeenten: *Zelfdiagnose en samenwerken met partners. Deel 2: tegengaan radicalisering*. Z.Pl.

- Wijbenga, I. (11 maart 2009). Wilders heeft geen kans tegen doorsnee moslim. Zorg dat de gewone moslim wordt gehoord en niet de radicalen. *Trouw*. Amsterdam: PCM
- Wikipedia, de vrije encyclopedie. (Z.J.). *Moord op Theo van Gogh*. http://nl.wikipedia.org/wiki/Moord_op_Theo_van_Gogh. Geraadpleegd op 29-01-2009.
- Zannoni, M. e.a. (2008). *De rol van eerstelijnsworkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Van "ogen en oren" naar "het hart" van de aanpak*. Z.P.: COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.
- Zuithof, M. (Z.J.). *Empowerment jonge Marokkanen helpt tegen radicalisering*. <http://www.zorgwelzijn.nl/portal/portlets/ts/ge/dossiers/dossiers.portlet>. Geraadpleegd op 14-01-2009.
- Zurhake, S. (9 oktober 2008). Ex-radicaal moet radicale moslim uit isolement halen. *NRC Handelsblad*. Amsterdam: PCM.

Overige (praktijk)bronnen:

Personen

- De heer Leo Caniëls, fractievoorzitter van de politieke partij het CDA in Lelystad.
- Eigen werkervaring als stagiaire bij het Bureau voor Gelijke Behandeling Flevoland, toen nog met de naam Anti Discriminatie Bureau Flevoland. Schooljaar 2007 – 2008.
- Eigen werkervaring als intakeconsulent voor de Wet Inburgering namens Stichting voor Vluchtelingen en Nieuwkomers Lelystad, in opdracht van de gemeente Lelystad. Mei 2008 – Mei 2009.
- De heer Habib el Kaddouri, beleidsmedewerker van het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders, Utrecht.
- Mevrouw Arja Kruis, directeur van het Bureau voor Gelijke Behandeling Flevoland, Lelystad.
- De heer Hans van Oort, beleidsmedewerker van Bureau Jeugdzorg Flevoland in Lelystad.
- Mevrouw Ouardia, burger van Lelystad, moslima, studente Sociaal Juridische Dienstverlening te Amsterdam.

Media

- DVD “Tegengaan van radicalisering door versterking van identiteit”, in opdracht van het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders, geproduceerd door Akromodus, Jacco Schoorlemmer AV producties.
- DVD “Volg ik mijn hart of...?”, in opdracht van het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders, geproduceerd door Akromodus.
- Netwerk. Islamitisch prediker Sjeik Khalid Yasin populair onder jongeren. Uitzending van maandag 23 maart 2009, op Nederland 2 om 20.30 uur.
- Tegenlicht. Thema: Heilig Vuur, Insjallah. Uitzending van maandag 30 maart 2009, op Nederland 2 om 20.55 uur.
- Tegenlicht. Thema: De ongekroonde koning van Amsterdam – West. Uitzending van 20 april 2009, op Nederland 2 om 20.55 uur.
- Telefilm “De Punt”, geregisseerd door Hanro Smitsman in Nederland in 2009. Uitgezonden op zondag 3 mei 2009 op Nederland 2 van 20.15 uur tot 21.35 uur.